

АЛЯКСЕЙ ЛАСТОЎСКІ, НАДЗЕЯ ЯФІМАВА

Вытокі нацыянальнай дзяржаўнасці ў беларускай гістарычнай памяці

1. Значэнне міфа «гістарычнай дзяржаўнасці» для нацыянальнага канона

Спрадвеку мінулае валодае для чалавецтва вялікай каштоўнасцю. У мінулым шукаюцца вытокі. Тое, што даўняе, выглядае аўтэнтчным, справядлівым, традыцыйным, правільным. Гэты стасунак з мінулым — ледзь не адзіны аtryбут для ўсяго чалавецтва, які можна назваць універсальным.

Натуральна, што само ўяўленне пра час змянялася. Напрыклад, для дахрысціянскіх рэлігій прыныповае значэнне меў касмаганічны час, які пастаянна аднаўляецца ў рытуальных актах. Рэлігійны чалавек перыядычна становіцца сучаснікам багоў у той меры, у якой ён аднаўляе ў сучаснасці першасны Час, калі былі здзейснены чароўныя дзеянні па стварэнні Сусвету¹. Хрысціянства ў параўнанні з іншымі рэлігіямі ўнесла новы змест у само разуменне літургічнага часу, бо сцвярджала гістарычнасць асобы Хрыста. Для верніка літургія разгорт-

---

Аляксей Ластоўскі — сацыёлаг, сталы аўтар «ARCHE». Апошнія публікацыі на старонках нашага часопіса — агляд «Працяг даволі амбітнага праекта» (6/2010), а таксама сумеснае даследаванне з Андрэем Казакевічам і Расай Балачкайце «Памяць пра Другую ўсясветную вайну ў гарадскім ландшафце Усходняй Еўропы» (3/2010).

Надзея Яфімава — сацыёлаг, супрацоўніца лабараторыі аксіяметрычных даследаванняў «НОВАК».

ваецца ў гістарычным часе, асвечаным увасабленнем Сына Божага². Нават і для секулярных утапічных ідэалогій, якія ўжо ў мадэрны час зрабілі стаўку на разрыў з мінулым, дзе яно малявалася як царства прыгнёту, усё ж існавала магчымасць як узгадвання нейкага ідэальнага першапачатковага стану справядлівасці («натуральны стан» Русо), так і пабудовы доўгай генеалогіі актыўнага змагання з эксплуатацыяй і няволяй³.

Для палітычнай улады таксама вялізнае значэнне мела легітымнасць, якая грунтавалася на яе ўяўнай спрадвечнасці і традыцыйнасці. У сярэднявеччы пошукі гістарычных каранёў выкарыстоўваліся не толькі дзеля ўмацавання аўтарытэту ўлады сярод насельніцтва і асабліва сярод нешматлікай адукаванай эліты, але таксама і для вырашэння розных спрэчак і канфліктаў за панаванне і тэрыторыі. Напрыклад, маскоўскія вялікія князі і цары выкарыстоўвалі спасылку на тое, што Рурыкавічы старажытнасцю роду пераўзыходзяць Ягайлавічаў дзеля абгрунтавання прэтэнзій на спрэчныя «рускія» землі. Так, маскоўскія «дыпламаты апелывалі да генеалагічных легендаў, паводле якіх польскія і літоўскія ўладары павінны былі падпарадкоўвацца Рурыкавічам у сілу «нізкароднасці» свайго паходжання»⁴. Унутры ВКЛ легенда пра рымскае паходжанне літоўскай шляхты выкарыстоўвалася, каб падкрэсліць, што літоўскія русіны — гэта народ, які культурна і цывілізацыйна неразвіты ў параўнанні з літоўцамі. Адпаведна Вялікае княства было створана літоўцамі і яны ж і павінны былі захоўваць у гэтай дзяржаве паноўную палітычную ролю⁵. Таксама тут зазначым, што амаль кожная еўрапейская гістарыяграфічная традыцыя таго часу будавалася на тым, што выводзіла генеалогію сваіх уладароў ці эліты ад рымскіх ці грэцкіх міфалагічных персанажаў⁶.

Прынцып пабудовы ўладных генеалогій, які засноўваўся на перавазе «гістарычнага» і «даўняга» над «новым» і «вымысленым», захаваўся і ў мадэрны час. Яму не зашкодзіў уплыў ідэй Асветніцтва, заснаванага на тэлеалогіі прагрэсу. Вельмі паказальным з'яўляецца ў дадзеным аспекце падзел на «гістарычныя» і «негістарычныя» нацыі, які быў вельмі трывалым для грамадскай свядомасці Еўропы XIX стагоддзя. Лічылася, што «гістарычныя» нацыі — гэта тыя, якія валодалі ўласнымі вышэйшымі класамі, сфармаванай літаратурнай мовай і жывой традыцыяй уласнай дзяржаўнасці. «Негістарычныя» нацыі яшчэ толькі абуджаліся да жыцця, былі пазбаўленыя атрыбутаў гістарычнай правамоцнасці

¹ Элиаде М. Священное и мирское. Москва: Изд-во МГУ, 1994. С. 58.

² Там жа. С. 50.

³ Можна ўзгадаць камуністычную ідэалогію, якая выбудоўвала сваю генеалогію праз пералік розных рэвалюцыянераў, паўстанцаў і бунтаўнікоў, спіс якіх даходзіў ажно да братаў Гракхаў у Рымскай рэспубліцы.

⁴ Филлюшкин А. Взглядываясь в осколки «разбитого зеркала»: российский дискурс Великого княжества Литовского // *Ab Imperio*. 2004. № 4. С. 589.

⁵ Марзалюк И. Великое княжество Литовское в исторической памяти белорусов-русинов: от Средневековья к Модерну // *Ab Imperio*. 2004. № 4. С. 547.

⁶ Baar M. *Historians and Nationalism. East-Central Europe in the Nineteenth Century*. Oxford: Oxford University Press, 2010. P. 168.

і суб'ектнасці. Арыстакратычныя «гістарычныя» нацыі, якія акрэслівалі сваю ідэнтычнасць і нацыянальны абшар у гістарычных катэгорыях, былі як бы на выйшэйшай прыступцы прагрэсу, чым «новыя», плебейскія нацыі, якія вызначаліся перадусім (хоць і не выключна) у моўна-этнічных катэгорыях. Абвяшчалася, што правам на незалежнае нацыянальнае існаванне могуць валодаць толькі дужыя нацыі, якія ўжо паспяхова выявілі гістарычную «жыццяздольнасць», ці здольнасць да прагрэсіўнага развіцця. У той жа час прагрэс паводле ўяўленняў інтэлектуалаў XIX ст. няўхільна ліквідуе малыя нацыі, якія не здолелі стварыць уласныя, гістарыятворчыя эліты. Аднолькава катэгарычнымі ў сваім непрыняцці правоў «негістарычных» нацый на ўласнае развіццё былі і лібералы, і радыкальныя дэмакраты. З гэтага гледзішча яны захоўвалі вернасць ідэалам Французскай рэвалюцыі, рашуча варожай дэцэнтралізацыйным і сепаратысцкім тэндэнцыям. Яны ўводзілі размежаванне паміж «прынцыпам нацыянальнасці», які намагаўся рэанімаваць паміраючыя і палітычна рэакцыйныя этнічныя супольнасці, і старым прынцыпам дэмакратыі, які падкрэсліваў права вялікіх нацый на асобнае быццё⁷.

У скрайняй версіі гэтыя погляды прадстаўляў Фрыдрых Энгельс, які даводзіў, што імкненне да самастойнасці «негістарычных нацый», якія фармуюць сваю ідэнтычнасць на моўна-этнічнай адметнасці, з'яўляецца гістарычным абсурдам: бо існуе прынцыповая розніца паміж этнічнымі «нацыянальнасцямі», такімі як шатландцы, валійцы і малыя славянскія нацыянальнасці (сярод іх і беларусы), і вялікімі гістарычнымі нацыямі Еўропы, такімі як Італія, Польшча, Нямеччына і Вугоршчына:

Народы, якія ніколі не мелі сваёй уласнай гісторыі, якія з моманту дасягнення імі першай, найбольш нізкай прыступкі цывілізацыі ўжо падпалі пад чужынскую ўладу ці толькі пры дапамозе чужынскага ярма былі гвалтоўна падняты на першую прыступку цывілізацыі, нежыццяздольныя і ніколі не змогуць здабыць якую-небудзь самастойнасць⁸.

Паколькі XIX стагоддзе стала эпохай пашырэння нацыяналізму і адпаведна ўсталявання нацыянальных дзяржаваў, то само прызнанне гістарычнай дзяржаўнасці рабілася падмуркам для легітымнасці гэтых дзяржаў, поруч з пашырэннем плебісцытнага прынцыпу «волі народу», які замяніў былую дынастычную лаяльнасць. Наяўнасць сімвалічнага капіталу «гістарычнай» нацыі магла быць выкарыстана і для абгрунтавання прэтэнзій на аднаўленне дзяржаўнасці, як тое было ў выпадку вугорцаў і палякаў.

⁷ Глядзіце падрабязней на гэту тэму: A. Walicki. *Naród, nacjonalizm, patriotyzm*. Kraków: Universitas, 2009. Гэта кніга павінна выйсці ў 2012 годзе ў беларускім перакладзе ў выдавецтве «Беларускага гістарычнага агляда» пад назвай «Нацыя. Нацыяналізм. Патрыятызм».

⁸ Энгельс Ф. Демократический панславизм. Соч., т. 6, с. 305—306. Цытуецца паводле С. Г. Кара-Мурза. Основания марксизма: этничность в тени классовой теории. URL: <http://www.contrtv.ru/common/1357/>.

У выпадку ж «негістарычных» нацый, у якіх не было ўласнай дзяржавы і «палітычных эліт», а часта і адзінай нацыянальнай культуры і літаратурнай мовы, «нацыянальны рух павінен быў даказаць спрадвечны характар уласнай нацыі, абгрунтаваць яе адвечнае існаванне»⁹. Натуральна, што само напісанне нацыянальнай гісторыі ў такіх умовах ператваралася ў жыццёва важную справу для існавання нацыі як такой, бо адсутнасць такой гісторыі зніжала ступень канкурэнтнасці з суседнімі нацыямі, якія маглі валодаць традыцыямі дзяржаўнасці. Як піша адзін з найлепшых сучасных сацыёлагаў нацыянальнай гістарыяграфіі Стэфан Бергер,

*гісторыкі мелі ключавое значэнне для дыскурсаў нацыянальнай ідэнтычнасці, паколькі яны ўкаранялі сучаснасць у жыццяздольнай мінуўшчыне і такім чынам гарантавалі будучыню нацыі*¹⁰.

Пытанне дзяржаўнасці стала прынцыповым, паколькі на працягу ўсяго XIX стагоддзя гісторыя як такая атаясамлівалася з палітычнай гісторыяй. Пра існаванне нейкай нацыі можна было казаць толькі ў тым выпадку, калі яна валодала гісторыяй уласных палітычных інстытутаў¹¹. Для «негістарычных» жа нацый Цэнтральна-Усходняй Еўропы стварэнне нацыянальнай гісторыі толькі і давала магчымасць выйсці з ценю, заявіць пра сваё існаванне, акрэсліць нацыянальны абшар і ўрэшце запатрабаваць палітычнай самастойнасці. Таму нездарма гісторыкаў гэтага рэгіёна часам называюць «нацыятворцамі» (nation-builders)¹².

Фактычна ўсе вядомыя даследчыкі нацыяналізму згодныя з тым, што стварэнне нацыянальных гісторый мае першараднае значэнне для нацыяналістычных рухаў. Як піша Энтані Сміт, лідары нацыянальнага руху (у першую чаргу, мясцовая інтэлігенцыя) стваралі ўласныя праекты нацыянальнай ідэнтычнасці, наоў адкрываючы «сапраўдную» этнічную гісторыю і пішучы натхнёныя апоеды пра гістарычную пераемнасць з гераічным мінулым¹³. Нацыяналістычную інтэлігенцыю Сміт называе «палітычнымі археолагамі», паколькі яна імкнулася не столькі вярнуцца да мінулага, колькі аднавіць яго некрануты этас і адбу-

⁹ Грох М. Нацыянальная гісторыя як канструкцыя: чэшскае выключэнне ці еўрапейская норма? // Homo Historicus, 2008. С. 338.

¹⁰ Berger S. On the Role of Myths and History in the Construction of National Identity in Modern Europe // European History Quarterly. 2009, Vol. 39 (3). P. 493.

¹¹ Hroch M. Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů. Praha, 2009. P. 174.

¹² Historians As Nation Builders: Central and Southeast Europe. Ed. by Erik Lönnroth, Karl Molin & Ragnar Björk. — London: Macmillan, 1988; Janužytė A. Historians as Nation-State Builders: The Formation of Lithuanian University, 1904-22. Academic dissertation. University of Tampere, 2005; Nationalizing the Past: Historians as Nation Builders in Modern Europe (Writing the Nation). Ed. by Stefan Berger and Chris Lorenz. — London: Palgrave Macmillan, 2010.

¹³ Сміт Э. Национализм и модернизм. Критический обзор современных теорий наций и национализма. Москва, 2004. С. 353.

даваць мадэрную нацыю дзякуючы рэканструкцыі вобраза былой этнічнай супольнасці¹⁴. Паводле Гарта Стывенсана, для нацыянальных рухаў узгадванне мінуўшчыны выконвае наступныя функцыі: вызначэнне канцэптואльных межаў нацыі, умацненне адчування гонару за нацыянальныя дасягненні, выкліканне пачуццяў сорама і незадавальнення ад стратаў у мінуўшчыне, легітымізацыя дзеянняў і прынцыпаў сучасных лідараў і інспіраванне пераканання ў тым, што нацыя ў выніку пераможа¹⁵.

Паралельна з гэтым працэсам ідзе ўсталяванне і кадыфікацыя спецыфічнага тыпу гістарычнай веды, які потым атрымае назву «нацыянальная гісторыя» альбо, больш дакладней, «нацыянальная гістарыяграфія». Яе галоўнай рысай можна прызнаць тое, што яна робіць з нацыі суб'ект гісторыі¹⁶. (Нацыянальныя гісторыкі працавалі ў цеснай сувязі з пісьменнікамі, якія пісалі на гістарычныя тэмы: іх агульнай мэтай было стварэнне адзінай гістарычнай персоны — нацыі.) Нацыя складаецца з герояў і прыхільнікаў, але яе трэба было суб'ектывізаваць і як асобу з уласным жыццём, з перыядамі росквіту і заняпаду. Дзеянні дзяржавы ўхваляліся толькі ў той ступені, у якой яны адпавядалі волі нацыі:

Нацыянальныя гісторыкі і пісьменнікі былі ўцягнутымі ў сімбіятычнае ўзаемадзеянне з гісторыяй, якое па сутнасці і вызначала нацыянальнае з дапамогай аўтарытэту навуковай веды¹⁷.

Адным з асноўных міфаў новапаўсталай нацыянальнай гістарыяграфіі быў міф традыцыі дзяржаўнасці, што цалкам зразумела са згаданага вышэй палітычнага і інтэлектуальнага кантэксту Еўропы XIX стагоддзя.

Адразу трэба патлумачыць спецыфіку выкарыстання слова «міф». У побытавай думцы распаўсюджана ўжыванне слова «міф» для абазначэння чагосьці адмыслова прыдуманнага, штучнага, як фальсіфікацыі рэчаіснасці. Адпаведна, само яго ўжыванне надзеленае негатыўнымі канатацыямі. Стваральнікі «міфаў» выглядаюць зламиснікамі і свядомымі ашуканцамі. Тым не менш, у сучаснай гуманітарнай ведзе слова «міф» мае больш шырокае значэнне і не заўсёды яно нясе з сабою негатыўнае адценне. У прынцыпе, актуальнае разуменне палітычных і гістарычных міфаў грунтуецца на іх функцыянальным значэнні: дзеля чаго і як яны выкарыстоўваюцца. Яшчэ для Ралана Барта, даследчыка сучасных «міфалогій», разбурэнне міфаў было патрэбным для радыкальнай крытыкі буржуазнага грамадства, дзе міфы выбудоўваюцца ў інтарэсах прыгнятальнікаў для захавання выгаднага ім парадку. Адпаведна, ён

¹⁴ Smith A. D. *Myths and Memories of the Nation*. Oxford: Oxford University Press, 1999. P. 19.

¹⁵ Stevenson G. *The Politics of Remembrance in Irish and Quebec Nationalism* // *Canadian Journal of Political Science*. 2004, Vol. 37. Pp. 903—925.

¹⁶ Kizwalter T. *National Historiography and Its Ideological Conditions (19th—20th Century)* // *The National Idea as a Research Problem*. Ed. By J. Sujecka. Warszawa, 2002. Pp. 43—51.

¹⁷ Hall P. *Nationalism and Historicity* // *Nations and Nationalism*. 1997, 3(1). P. 7.

падкрэсліваў, што міфы ствараюцца праз «знікненне сэнсу», «скраданне мовы», «адхіленне ад праўды».

Але куды большае прызнанне атрымала сацыялагічная інтэрпрэтацыя міфа Бартам, дзе мова ідзе пра «імператыўнасць водкліку»¹⁸. Згодна з ёй само разуменне «міфа» набывае нейтральны сэнс. Калі сацыяльны парадак успрымаецца не як прыгнёт і падпарадкаванне, а як натуральны і неабходны для грамадства стан, то тады і ў міфаў ёсць прызначэнне і карыснасць. Не толькі для эліты, але і для ўсяго соцыуму. Напрыклад, амерыканскі даследчык Томас Шэрлак так піша пра палітычны міф, заснаваны на тлумачэнні гісторыі:

*Палітычны міф можа быць вызначаны як аповед пра мінулыя падзеі, які надае ім адмысловае значэнне для сучаснасці і для будучыні. Міф стварае альбо паджыўляе палітычныя ідэнтычнасці, ён прадукуе аўтарытэт для тых, хто валодае альбо імкнецца авалодаць палітычнай уладай. Праз палітычны дыкурс міф служыць усталяванню калектыўнай памяці, якая звязвае чальцоў існай альбо праектаванай групы са сваімі папярэднікамі і пераемнікамі ў адзіным сімвалічным універсуме і забяспечвае легітымнасць для існых альбо пажаданых палітычных роляў і інстытутаў*¹⁹.

З перспектывы аналізу распаўсюджвання ў грамадстве гістарычных міфаў наогул цяжка казаць пра аб'ектыўнасць гістарычнай веды. Яна ў сваю чаргу ператвараецца ў адмысловы міф, створаны ў эпоху Асветніцтва і развіты ў далейшым дзеля ўмацавання прафесійнага прэстыжу гісторыкаў. Само вызначэнне межаў паміж міфам і гістарычнымі ведамі ці іх аспрэчванне не ўваходзіць у нашы задачы, для нас найбольш істотна тое, што «імператыўнасць» міфаў дазваляе ствараць агульную сімвалічную прастору, інтэнсіфікаваць камунікацыю ўнутры супольнасці і такім чынам ўмацоўваць сувязі салідарнасці — і, адпаведна, акрэсліваць і ўзмацняць этнічную і нацыянальную ідэнтычнасць.

Таму мы прапаноўваем разглядаць міф гістарычнай дзяржаўнасці як неабходны і амаль незаменны кампанент нацыянальнай ідэнтычнасці²⁰, і з такой перспектывы зараз апішам яго структуру.

Яго можна разглядаць праз вылучэнне трайнай структуры інтэрпрэтацыі мінулага для мэтай нацыяналістычнай мабілізацыі, як гэта прапанавалі зрабіць Мэцью Лэвінджэр і Пол Фрэнклін Літл:

Слаўнае мінулае, калі нацыя існавала як уніфікаваная, чыстая і гарманічная супольнасць;

¹⁸ Барт Р. Мифологии. Москва, 2008.

¹⁹ Sherlock T. Historical Narratives in the Soviet Union and Post-Soviet Russia. New York: Palgrave MacMillan, 2007. P. 3.

²⁰ Там, дзе (Уэльс, Фінляндыя, Румынія) пры ўсіх намаганнях цяжка было знайсці ў гісторыі ўласныя формы дзяржаўнасці, нацыяналістычныя ідэолагі апелывалі да чысціні і цноты сялянскай супольнасці, якая захоўвала на працягу стагоддзяў нацыянальныя каштоўнасці. У нейкай ступені гэта было характэрным і для беларускіх нацыяналістаў на мяжы XIX—XX стагоддзяў.

Заняпалая сучаснасць, якая паўстала ў выніку разбурэння гэтай карпаратыўнай еднасці праз дзеянні ворагаў і здраднікаў ці праз серыю траўматычных падзеяў. Ключавое значэнне мае вызначэнне прычынаў такога заняпаду;

Утанічная будучыня. З дапамогай калектыўнага дзеяння нацыя можа пераадолець умовы, якія выклікалі яе заняпад, і вярнуцца да першапачатковай гарманічнай сутнасці.

Сам праект нацыянальнага адраджэння разглядаецца як інверсія актуальнага заняпалага стану і аднаўленне ідэальнай супольнасці. Цэнтральнасць такой структуры практычна для ўсіх нацыяналістычных рухаў абумоўленая тым, што яна спраўджвае сябе як вельмі эфектыўная рытарычная стратэгія для палітычнай мабілізацыі. З яе дапамогай можна перайсці ад палітычнага ўяўлення да палітычнага дзеяння, паколькі нацыяналістычная эліта з дапамогай стылізаваных вобразаў слаўнага мінулага можа прыцягнуць народ для справы адбудовы ідэальнай супольнасці. Такім чынам, намалёваная вышэй трайная схема інтэрпрэтацыі мінулага выконвае дзве найважнейшыя мэты: матывуе аўдыторыю далучыцца да калектыўнай барацьбы і пазначае адпаведныя вектары для нацыяналістычнага дзеяння²¹.

Няцяжка заўважыць, што ў цэнтр гэтай схемы можна пакласці розныя фактары, якія на думку нацыянальных ідэолагаў мелі б прынцыповае значэнне для ідэнтычнасці супольнасці: мову, рэлігію, вольнасць. Але найчасцей сюды кладзецца пытанне дзяржаўнасці, бо менавіта яно надае міжнародную легітымнасць нацыянальным патрабаванням.

Адзначым, што і праблематыка гістарычнай дзяржаўнасці ў нацыянальнай ідэалогіі мае сваю структуру.

Натуральна, што вельмі істотнае значэнне мае пытанне паходжання, пошукаў вытокаў дзяржаўнасці ў як мага далёкай гісторыі. Гэта вынікае з азначанай вышэй сімвалічнай іерархічнасці даўніны, калі больш старажытнае паходжанне выступае падставай для ўсведамлення ўласнай перавагі і яе прызнання з боку іншых у сучаснасці. Таксама трэба адзначыць, што для фарміравання аповеду пра стварэнне дзяржаўнасці прынцыповае значэнне мае размежаванне з бліжэйшымі суседзямі, якія маглі б таксама прэтэндаваць на гэтую форму дзяржаўнасці. Трэба было знайсці ўласную, незанятую яшчэ нікім нішу — ці адваіваць яе ў несумленых «прыватызатараў».

Але паколькі першавытокі дзяржаўнасці звычайна сягаюць сівой мінуўшчыны, слаба дакументаванай, у якой цяжка знайсці эмацыйна прывабны матэрыял для стварэння аповедаў пра герояў і іх подзвігі, то значна больш увагі надаецца «залатому веку». Ідэя «залатога веку» пашыраецца на ўсе магчымыя калектыўныя дасягненні: ад рэлігійнага запалу праз ваенную экспансію да эканамічных поспехаў. Акурат там сканцэнтраваны каштоўнасці, якіх так не хапае ў сучаснасці: цнота, святасць, гераізм — і на іх трэба арыентавацца ў сваёй ахвярнай працы на карысць нацыянальнага адраджэння. Менавіта там свайго

²¹ Levinger M., Lytle P. F. Myth and Mobilisation: the Triadic Structure of Nationalist Rhetoric // Nations and Nationalism. 2001, Vol. 7 (2). P. 175—194.

піку дасягнулі ўлада, багацце і творчыя здольнасці нацыі. Зварот да «залатой эпохі» кансалідаваў этнічную супольнасць у XIX стагоддзі, але ён адыгрывае істотную ролю і ў сучасных дэбатах наконт нацыянальнай ідэнтычнасці, бо забяспечвае арыенціры і натхненне і для больш скептычных сучасных пакаленняў у моманты крызісу і хуткіх змен²².

I, нарэшце, трэцяя істотная тэма міфа нацыянальнай дзяржаўнасці — гэта яе аднаўленне, якое звязана пераважна з мадэрным часам. Першыя спробы *аднавіць* незалежную дзяржаўнасць (звычайна, не вельмі паспяховыя) не толькі ўбудоваліся ў працяглы гістарычны ланцуг нацыянальнага развіцця і такім чынам атрымалі сваю легітымнасць, але і самі міфалагізаваліся, ператвараліся ў новую крыніцу сімвалаў, святаў і гісторый.

2. Фарміраванне гістарычных метанаратываў на тэрыторыі Беларусі ў XIX—XX стст., гістарычная традыцыя эліт і пытанне дзяржаўнасці

Нацыя — гэта «духоўны прынцып, які грунтуецца на агульным валоданні багатай спадчынай гістарычных успамінаў», так выказаўся у сваёй знакамітай лекцыі 1882 года Эрнэст Рэнан.

Заўважым, што і тут мова ідзе пра багатую спадчыну, таму для нацыяналістычнай інтэлігенцыі стаяла задача гэту спадчыну знайсці ці аднавіць, а потым — зрабіць яе агульным набыткам. Натуральна, што найбольш цяжкай для выканання гэтая задача была ў тых умовах, калі этнас не толькі знаходзіўся ў падпарадкаваным стане, але і не валодаў ніякай ступенню тэрытарыяльнай аўтаноміі²³, як тое было і ў выпадку беларусаў у Расійскай імперыі. Да таго ж, працэс паўстання мадэрных нацый толькі зрэдку быў лінейным, паколькі перапляценні этнічных і дынастычных лаяльнасцей у Ранні Новы час мусілі прайсці складаны працэс трансфармацый, пакуль з іх выкрышталізаваліся аднастайныя і выразныя нацыянальныя ідэнтычнасці.

Мы ўжо ўзгадалі пра барацьбу ў ВКЛ дзвюх гістарыясофскіх традыцый: літоўскай і рускай. У большай ступені захавалася да XIX стагоддзя літоўская традыцыя, якая засноўвалася на польскай мове і шляхецкай культуры, вялікалітоўскім патрыятызме і лаяльнасці да справы Рэчы Паспалітай. Натуральна, што міф пра рымскае паходжанне літоўскай шляхты да гэтага часу ўжо не ўспрымаўся ўсур'ёз, бо ўсё большае значэнне ў навуцы і грамадстве набываў пазітывізм. Таксама пад працэдурай навуковай верыфікацыі нежыццязольным апынуўся і міф пра сармацкае паходжанне польска-літоўскай шляхты, дзе разам з тым падкрэслівалася адрознае этнічнае паходжанне палітычнай эліты (якая па

²² Smith A. The 'Golden Age' and National Renewal // Myths & Nationhood. Ed. by G. Hosking & G. Schöpflin. London: Routledge, 1997. P. 48.

²³ Coakley J. Mobilizing the Past: Nationalist Images of History // Nationalism and Ethnic Politics, 2004, Vol. 10 (4). P. 537.

сутнасці ў Сярэднявеччы і Раннім новым часе і была *нацыяй*). Мадэрная нацыя паўставала як інтэгральны праект, які ламаў саслоўныя бар’еры, які імкнуўся да ўніфікацыі грамадства, і таму такія гістарычныя міфы, што падзялялі грамадства, не былі ўжо прыдатнымі.

На пераасэнсаванне літоўскай гістарычнай традыцыі, якое вынікала з патрабаванняў Асветніцтва і Рамантызму, значны ўплыў зрабіў выкладчык Віленскага ўніверсітэта Яахім Лялевель, які «стаў сапраўдным бацькам польскай гісторыі як дысцыпліны»²⁴. Так, Лялевель выбудоўвае карціну эгалітарнай супольнасці старажытных палякаў, дзе панавала народаўладдзе (*gminowładztwo*) ці народная дэмакратыя. Як ужо казалася, ідэалізацыя мінулага засноўвалася і на вылучэнні тых рысаў і якасцей, якія былі неабходнымі для нацыянальнага адраджэння. На думку Лялевеля, такімі рысамі для старажытных палякаў былі любоў да вольнасці, актыўная палітычная пазіцыя, грэбаванне раскошай, разважлівая смеласць і добразычлівасць. Такім чынам, адлюстраванне Лялевлем ранняга польскага грамадства паўставала пад уплывам яго рэспубліканскіх перакананняў і панславіцкіх поглядаў²⁵.

Уплыў поглядаў Лялевеля відавочны і ў парыжскіх лекцыях Адама Міцкевіча, дзе мы знойдзем візію старадаўняй Польшчы як краіны, у якой ніколі не існавалі ніякія «прыдуманая» інстытуты. Пры гэтым у польскай грамадзе бытавалі свабодныя выбары і ідэал аднадумства. Палякі былі ўнікальным у гісторыі народаў, які заўсёды імкнуўся кіравацца толькі «ўнутранымі схільнасцямі і добрай воляй». Погляды Міцкевіча былі ў значнай ступені перадвызначаны месіянізмам — і ў яго версіі на палякаў ускладалася задача прыняць і пашырыць новае Звеставанне.

Для нас жа важна заўважыць тое, што літоўская гістарычная традыцыя так і не стала падмуркам для фармавання мадэрнай нацыі (дарэчы, як і руская). Літоўскі этнанацыяналізм, які ў першай палове XIX стагоддзя ў значнай ступені базаваўся на літоўскай гістарычнай традыцыі, усё далей ад яе адыходзіў — і гэты разрыў стаў канчатковым пасля паразы паўстання 1863—1864 года. Тады стала зразумела, што справа аднаўлення Рэчы Паспалітай становіцца задачай выключна палякаў, у той жа час як літоўцы выбралі для сябе ідэал «малой Літвы». Літоўская ў гістарычным сэнсе інтэлігенцыя фактычна разышлася па розных нацыянальных праектах — большая частка з іх (як на тое паказвае прыклад Міцкевіча) была паспяхова адаптавана ў польскую культуру, але шмат хто апынуўся ўцягнутым і ў фармаванне беларускага і літоўскага нацыянальных рухаў.

Руская гістарычная традыцыя да гэтага часу ўжо фактычна згасла ў выніку працяглай паланізацыі рускай шляхты і мяшчанства. Заняпала і знікла руская гістарыясофія: Ігар Марзалюк адзначае, што адукаваная частка праваслаўнага насельніцтва Беларусі ў XIV—XVI стст. пачатак сваёй гістарычнай традыцыі

²⁴ Wandycz P. S. Poland // The American Historical Review. Vol. 97, No. 4, Oct., 1992. P. 1013.

²⁵ Baar M. Historians and Nationalism. East-Central Europe in the Nineteenth Century. Oxford: Oxford University Press, 2010 P. 176—177.

адназначна звязвала з Кіеўскай Руссю²⁶. Але ў XIX ст. тыя прадстаўнікі мясцовай інтэлігенцыі, якія імкнуліся абапірацца на агульнарускую ідэнтэчнасць і культуру (і якія ў выніку сфармавалі плынь заходнерусізму), ужо шукалі вытокаў беларускага (ці заходнярускога) гістарычнага шляху ў гісторыі Полацкага княства. Трэба разумець, што ў дадзеным выпадку мова ішла якраз пра аднаўленне *страчанай* гістарычнай традыцыі²⁷ ў цалкам іншых палітычных і інтэлектуальных умовах. Таму прадстаўнікі заходнерусізму, з аднаго боку, падкрэслівалі агульнасць расійскага народа, яго праваслаўнай культуры, але з іншага — шукалі адметнасці ды спецыфіку гісторыі Заходнярускога краю. Дарэчы, менавіта яны мэтанакіравана ўводзілі ў гістарыяграфічныя працы назву «Белоруссия» для пазначэння ўсёй сучаснай тэрыторыі краіны, у той час як літвіны пазбягалі намінацыі «Беларусь» і настальгіравалі па «Айчыне-Літве».

Напрыклад, у класічнай працы Восіпа Турчыновіча «Обозрение истории Белоруссии с древнейших времен» (1857) падкрэсліваецца, што Беларусь мае ўласную гісторыю, і аўтар ставіць мэтай даследаванне яе як «самабытнай» з’явы, адрознай ад гісторыі Польшчы і Расіі. Пры гэтым сам гістарычны наратыў пра старажытныя часы вельмі нагадвае тую схему, якая пасля была выпрацавана ў беларускай нацыянальнай гістарыяграфіі: спачатку ідзе мова пра старажытных насельнікаў тэрыторыі Беларусі, узгадваюцца славянскія плямёны, якія тут жылі, а палітычная гісторыя пачынаецца з Полацкага княства, дзе шмат увагі надаецца сутыкненням і канфліктам полацкіх і кіеўскіх князёў. Кіеўская Русь як нейкая агульная гістарычная супольнасць пры гэтым наогул не ўзгадваецца.

Яшчэ далей пайшоў Міхаіл Каяловіч, які ў сваёй працы «Чтения по истории Западной Руси» (1884) ужо наўпрост назваў Полацкае княства незалежнай формай беларускай дзяржаўнасці: «Беларускае племя з галоўным сваім горадам Полацкам, відаць, пачало абасабляцца ад іншых рускіх абласцей з самага пачатку сваёй дзяржаўнасці»²⁸.

Іншы выбітны вучоны, якога пераважна атаясамліваюць з заходнерусізмам, Яўхім Карскі ў першым томе сваёй фундаментальнай працы «Беларусы» (1903) піша пра панаванне беларускай мовы ў Вялікім Княстве Літоўскім:

*Пачатак літоўскага панавання ў заходнярускіх абласцях можа быць ахарактарызаваны як перыяд утварэння беларускай народнасці і мовы. Пасля мы ўбачым, што з часам беларускі ўплыў у Літве паралізаваўся польскім, аднак, пераможная сіла ўсё ж засталася за беларускай мовай*²⁹.

У выніку працы заходнярусаў яўна вельмі істотна паўплывалі на станаўленне беларускай нацыянальнай гістарыяграфіі, прынамсі, ім належыць прыярытэт у выбудоўванні генеалогіі беларускай дзяржаўнасці да Полацкага княства, а

²⁶ Марзалюк И. Великое княжество Литовское в исторической памяти ... С. 549.

²⁷ Асноўныя дзеячы заходнерусізму паходзілі пераважна з уніяцкіх сем’яў.

²⁸ Коялович М. И. Чтения по истории Западной Руси. Минск, 2006. С. 62.

²⁹ Карский Е. Ф. Белорусы. Том 1. Минск, 2006. С. 113.

таксама ў апазнаванні Вялікага Княства Літоўскага як рускай ці беларускай дзяржавы³⁰. Але сама пераемнасць у дадзеным выпадку адмаўлялася, заходняя руская гістарыяграфічная школа была апазнаная як альтэрнатыўны і варожы праект для беларускай нацыянальнай гістарыяграфіі.

Само ж станаўленне цэласнага і разгорнутага гістарычнага наратыву з беларускіх нацыянальных пазіцый адносіцца да канца XIX ст. Першай разгорнутай і абгрунтаванай у адпаведнасці з тагачаснымі навуковымі нормаў кадыфікацыяй уяўленняў пра беларускую нацыянальную гісторыю можна смела назваць вялікі артыкул Мітрафана Доўнара-Запольскага «Белорусское прошлое», які быў апублікаваны на рускай мове ў «Минском листке» ў 1888 годзе. Адзначым найбольш уплывовыя сюжэты гэтага тэксту, якія наўпрост тычаць разглядаанай тэмы — вытокаў беларускай дзяржаўнасці:

- адмаўленне палітычнай і этнічнай еднасці ўсходніх славян, а значыць — і існавання Кіеўскай Русі як першавытоку дзяржаўнасці («старажытнарускія плямёны, якія не складалі адзінага этнаграфічнага цэлага, не ўяўлялі сабою і ніякага палітычнага цэлага»)³¹;
- вылучэнне Полацкага княства як нацыянальна самастойнай дзяржавы, ідэалізацыя яе дзяржаўнага ўкладу як рэспубліканска-дэмакратычнага («асаблівае развіццё вечавога парадку, а таму і нацыянальнай самастойнасці, мы бачым у жыцці Полацкага княства»)³²;
- апісанне Вялікага Княства Літоўскага як дзяржавы, дзе панавалі раўнапраўе і верацярпімасць, дзе беларускі народ «жыў самастойным жыццём, кіраваўся ранейшымі вечавымі парадкамі і як культурна-паноўная нацыянальнасць меў вялізны ўплыў на ўнутраныя і знешнія справы краіны»³³;
- супрацьпастаўленне беларускіх дэмакратычных парадкаў і схільнасцей маскоўскаму (расійскаму) аўтакратызму і польскаму шляхецкаму элітызму: «беларускі народ быў, перш за ўсё, па сваіх гістарычных і народна-бытавых традыцыях, у найвышэйшай ступені дэмакратычным», у той час як польская і літоўская дзяржавы «выключалі дэмас»³⁴, і нават надалей ідзе мова пра «рабство и отупение Московского народа».

Такім чынам, Доўнарам-Запольскім у гэтым артыкуле была прапанаваная гатовая схема, якая цалкам укладвалася ў патэрны апісання сваёй гісторыі «негістарычнымі» нацыямі ў той час (варта заўважыць, што аўтар разглядае беларускі выпадак менавіта ў кантэксце нацыяльна-культурнага адраджэння ў Цэнтральна-Усходняй Еўропе): падкрэсліванне старажытных гістарычных традыцый, адвечных дэмакратычных каштоўнасцей, першавытокаў дзяржаўнасці ў раннім Сярэднявеччы (Полацкае княства), далейшага росквіту культуры ў

³⁰ Tichomirow A. Westrus'ism as a research problem // East and West. History and Contemporary State of Eastern Studies. Ed. by J. Malicki, L. Zasztowt. Warszawa, 2009. P. 166.

³¹ Довнар-Запольский М. Белорусское прошлое // Homo Historicus, 2008. С. 309.

³² Тамсама. С. 311.

³³ Тамсама. С. 322.

³⁴ Тамсама. С. 323.

«залатую эпоху» (ВКЛ), якая прыйшла ў заняпад у выніку агрэсіўных дзеянняў дэспатычных суседзяў (Польшчы і Масквы). І што надзвычай важна: апісанне беларускай гісторыі ім непасрэдна атаясамлівалася са справай нацыянальнага адраджэння, «абуджэння» народа, актыўнай грамадскай, навуковай і культурнай дзейнасцю.

Мы так шмат увагі надаем артыкулу 1888 года, паколькі гэта была не проста першая разгорнутая артыкуляцыя канцэпцыі нацыянальнай гісторыі — Мітрафан Доўнар-Запольскі, ужо знаёмы з досведам іншых «нацыябудаўнікоў», звёў разам у адзіную і лагічную цэласнасць усе неабходныя сюжэтныя матывы, на якіх можна было выбудоўваць нацыянальную гістарыяграфію. Далей можна было развіваць гэту схему, як тое зрабіў Вацлаў Ластоўскі, які спачатку публікаваў на беларускай мове гістарычныя нарысы ў «Нашай Ніве», а потым у 1910 годзе выдаў і «Кароткую гісторыю Беларусі». Але Ластоўскі цалкам прытрымліваўся той схемы, якая была прапанавана Доўнарам-Запольскім. Пазней некаторыя яе элементы будуць крыху мадыфікаваныя. Калі Доўнар-Запольскі і Ластоўскі называлі ВКЛ «Літоўска-рускай дзяржавай» (але пры гэтым катэгарычна адрознівалі рускі і маскоўскі народы), то ў «Кароткім нарысе гісторыі Беларусі» (1926) Усевалада Ігнатоўскага была ўведзена намінацыя «Літоўска-беларуская дзяржава». Нарэшце ў Міколы Ермаловіча ў 1980—90-я гг. Вялікае Княства Літоўскае стала ўжо выключна «Беларускай дзяржавай». Але гаворка ідзе хутчэй пра працяг, пашырэнне і ўдакладненне, у той час як арыенціры і асноўныя вытлумачальныя схемы да гэтага часу застаюцца нязменнымі.

З іншага боку, недастаткова было толькі стварыць нацыянальны гістарычны наратыў. Трэба было яго і пашырыць сярод мэтавай аўдыторыі. У адрозненне ад гісторыкаў «дзяржаўных» нацый, магчымасці беларускіх нацыяналістаў у гэтым плане былі невялікімі. Нешматлікасць нацыянальнай эліты, абмежаванасць рэсурсаў, невысокі ўзровень пісьменнасці вясковага насельніцтва³⁵ — у канцы XIX — пачатку XX ст. усё гэта не вельмі спрыяла пашырэнню веды пра беларускую нацыю, яе гісторыю і абшар, што было патрэбным для стварэння кансалідаванай супольнасці. Яшчэ ў 1911 годзе Янка Купала ў сваім вершы «Як спытаюцца нас» досыць песімістычна ацаніў узровень гістарычнай і нацыянальнай самасвядомасці беларусаў:

*Прыйдучь людзі з Усходу,
Прыйдучь з Захаду людзі
І спытаюцца нас:
«Скуль, якога вы роду?
Дзе зямля ваша будзе,
Дзе айчызна у вас?»*

*Мы ля плоту, над плотам
Паглядзім, пашукаем,
Які даць тут адказ,
І адкажам: «Э, што там...
Мусіць, бабскім звычаем
Збегла ўпрыхкі на час».*

³⁵ Радзiк Р. Беларусы на фоне нацыятворчых працесаў у грамадствах Цэнтральнай і Усходняй Еўропы // Беларускі гістарычны агляд. Снежань 2011. Том 18. Сшыткі 1—2. С. 99—122.

Таксама трэба мець на ўвазе, што імперскімі ўладамі актыўна прасоўваўся ўласны гістарычны наратыў, які будаваўся на міфе трыадзінства рускага народа, якое нібыта сягала каранямі ў старажытную гісторыю Кіеўскай Русі. Сама гэтая канцэпцыя таксама мела сваю прадгісторыю яшчэ ў Маскоўскім царстве, дзе была выбудавана сімвалічная пераемнасць кіеўскіх князёў з маскоўскімі царамі, што служыла выдатным абгрунтаваннем для тэрытарыяльных прэтэнзій на землі «усёй Русі». Асаблівую вагу і моцную падтрымку з боку імперскай улады міф расійскага трыадзінства стаў атрымліваць пасля польскага паўстання 1830—31 гг., калі стала зразумела, што стаўка на лаяльнасць польскай шляхты сябе не апраўдала. У гэты ж час з 1832 г. пашыраецца прапанаваная міністрам народнай адукацыі С. Уваравым трыяда «праваслаўе-самаўладдзе-народнасць», якая на доўгія дзесяцігоддзі стала дзяржаўнай ідэалогіяй Расійскай імперыі³⁶. Аднак, калі раней місія апекі над мясцовым праваслаўным насельніцтвам даручалася польскай шляхце, то з гэтага часу імперская бюракратыя занялася актыўнай палітыкай яго асіміляцыі — ці то «обрусенія». Зразумела, што найлепш гэтаму служыў міф адзінай старажытнарускай народнасці.

Як адзначае Зянон Когут, да сярэдзіны XIX стагоддзя расійскі гістарычны гранд-наратыў канчаткова сфармаваўся, у кананічных працах гэтага часу С. Салаўёва і В. Ключэўскага «заходнярускія землі» разглядаліся як паланізаваныя і каталізаваныя, але іх насельніцтва заўсёды імкнулася захоўваць «рускую ідэнтычнасць» і ўз'яднацца з Вялікаросіяй³⁷.

Варта заўважыць, што заходнерусізм XIX ст. нельга цалкам атаясамліваць з гэтым міфам, паколькі як мы бачылі, прадстаўнікі гэтага ідэйнага кірунку імкнуліся спалучыць лаяльнасць да імперскай улады і праслаўленне праваслаўнай культуры з падкрэсліваннем самабытнасці беларускай гісторыі.

Зноў жа, досыць цяжка ацэньваць уплывовасць і распаўсюджанасць абодвух канкурэнтных гістарычных метанаратываў — імперскага і нацыянальнага — сярод мэтавай аўдыторыі: беларускага сялянства. Але можна выкарыстаць ускосныя дадзеныя: тое, што наклад «Нашай Нівы» быў досыць невялікім (максімальна 2500 асобнікаў), а падтрымка беларускай нацыяналістычнай арганізацыі Беларуская сацыялістычная грамада падчас выбараў у расійскую Дзяржаўную думу вельмі слабой — не прайшоў ніводны з кандыдатаў гэтай партыі.

Сітуацыя досыць кардынальна змяняецца з Першай сусветнай вайной. Па-першае, нацыянальная карта (у тым ліку і беларуская, варта ўзгадаць падтрымку беларускага руху з боку акупацыйнай нямецкай улады) пачынаецца ўсё больш актыўна выкарыстоўвацца ў супрацьстаянні кантынентальных імперыяў, што ўрэшце вядзе да распаду вялікіх дзяржаваў менавіта па нацыянальных лініях падзелу. Узніклі вакуум улады ў Санкт-Пецярбургу прывёў спачатку

³⁶ Зорин А. Кормя двуглавого орла... Литература и государственная идеология в России в последней трети XVIII — первой трети XIX века. Москва: Новое литературное обозрение, 2001. С. 341.

³⁷ Когут З. Истоки парадигмы единства: Украина и создание русской национальной истории (1620—1860-е гг.) // *Ab Imperio*. 1—2/2001. С. 81.

да разбурэння легітымнасці імператарскай дынастыі, потым да поспеху радыкальных рэвалюцыянераў-бальшавікоў — але таксама даў магчымасці для спробаў стварэння беларускай дзяржаўнасці ў форме абвешчання Беларускай Народнай Рэспублікі ў 1918 годзе. Цікава, што сам акт абвешчання незалежнасці прадстаўляўся як аднаўленне гістарычнай справядлівасці, вяртання да натуральнага стану вольнасці беларускага народу: пры гэтым у другой устаўной грамаце ідзе мова пра «тры з паловаю вякі няволі», то бок, стварэнне Рэчы Паспалітай апазнавалася як страта беларускай дзяржаўнасці.

Да гэтага часу сярод гісторыкаў вядуцца інтэнсіўныя спрэчкі, ці можна лічыць БНР рэальнай дзяржавай, але з нашага пункту гледжання найбольш істотна тое, што сам гэты эпізод стаў яшчэ адным неабходным звяном у нацыянальным гістарычным наратыве — міфам аднаўлення дзяржаўнасці ў навейшы час. Цяжка сказаць, якім быў рэальны ўплыў непрацяглага існавання БНР на рашэнне лідараў бальшавікоў пра стварэнне беларускай савецкай рэспублікі, але відавочна, што БНР стала важнай крыніцай жыццёва неабходных сімвалаў для беларускага нацыяналізму: сцяга, герба, Дня Волі.

Узнікненне ж БССР, хоць і адбылося пасля атрымання санкцыі з Масквы, усё ж было плёнам намаганняў групой нацыянал-камуністаў. 1920-я гады былі часам досыць інтэнсіўнай беларусізацыі, што мела свае праявы не толькі ў развіцці нацыянальнай гістарыяграфіі, але і ў пашырэнні — што надзвычай істотна — нацыянальнай гістарычнай адукацыі. Алена Маркава пры аналізе падручнікаў 1920-х гг. прыходзіць да высновы, што ў падмурку выкладання гісторыі ў гэты перыяд знаходзіцца цэнтральная ідэя пра доўгае самастойнае гістарычнае развіццё беларускага народа:

Усе аўтары разглядаюць полацкі, і найперш беларуска-літоўскі гістарычны перыяды ў якасці «залатых» перыядаў беларускай гісторыі, якія залучалі ў свой кантэкст грамадска-прававую сістэму, росквіт культуры і г. д. Адначасова яны сыходзяцца ў меркаванні, што перыяд Вялікага Княства меў, на сутнасці, беларускі характар»³⁸.

І варта памятаць, што паводле славутага выказвання Эрыка Дж. Хабсбаўма, «прагрэс школ і ўніверсітэтаў з’яўляецца мерай прагрэсу нацыяналізму»³⁹.

Але з канца 1920-х гадоў у БССР ідзе інтэнсіўнае згортванне папярэдняй палітыкі «беларусізацыі» і «карэнізацыі», і адной з найважнейшых складовых частак новай нацыянальнай палітыкі стала аднаўленне ў новай форме даўняга імперскага гістарычнага наратыву ідэі трыадзінства славянскіх народаў. Адукацыйныя ўстановы Савецкага Саюза фактычна пераходзілі да выкладання палітычнай гісторыі царскай Расіі ў аранжыроўцы велікарускай ідэі:

³⁸ Маркава А. Школьная аснова выхавання нацыянальнай самасвядомасці ў БССР. Пытанне нацыянальнай ідэнтычнасці ў падручніках 20-х гг. XX ст. // Беларускі гістарычны агляд. Снежань 2010. Том 17. С. 187.

³⁹ Hobsbawm E. J. The Age of Revolutions: 1789—1848. London, 1996. P. 219.

З рускіх, вядомых сваім рэвалюцыйным размахам, рабілі «першых сярод роўных», іх адлюстроўвалі ў якасці «старшага брата» ў савецкай сям’і народаў. Іх культура, гісторыя, дэмаграфічная моц павінны былі ўмацаваць уладу і легітымнасць савецкай дзяржавы⁴⁰.

У якасці «калыскі трох братніх народаў» прапагандаваўся перыяд «Кіеўскай Русі», якая абвяшчалася «Старажытнарускай дзяржавай», дзе сфармаваўся асобы этнас — «старажытнаруская народнасць».

Перапісванне гісторыі адбывалася як праз рэпрэсіі супраць найбольш выбітных прадстаўнікоў нацыянальнай гістарыяграфіі, так і праз стварэнне новага масіву школьных і ўніверсітэцкіх падручнікаў па гісторыі. Канчаткова савецка-беларуская версія гісторыі была замацавана ўжо ў перыяд пасля Другой сусветнай вайны. Перыяд Полацкага княства быў наноў упісаны ў кантэкст існавання Кіеўскай Русі і старажытнарускай народнасці. Інтэрпрэтацыі Вялікага Княства Літоўскага пайшлі па лініі, маргінальнай нават у часы Расійскай імперыі — яно апазнавалася выключна як дзяржава літоўскіх феодалаў, адпаведна, было чужым і прыгнятальным для беларусаў⁴¹. Асаблівае значэнне надавалася ўключэнню беларускіх земляў у склад Расійскай імперыі. У савецкай гістарычнай навучы сцвярджалася, што паўнаважнае існаванне беларуская нацыя атрымала толькі ў форме Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі: «Утварэнне БССР мела вялікае гістарычнае значэнне. Упершыню за шматвяковую гісторыю беларускі народ набыў сваю дзяржаўнасць»⁴². Трэба адзначыць, што і само выкладанне гісторыі БССР падавалася ў вельмі скарачаным выглядзе. У 1950-х гг. у агульнаадукацыйнай школе БССР не было асобнага прадмета па гісторыі Беларусі. Нават пасля адноснай лібералізацыі ў канцы 1950-ых

гісторыя беларускага народа ў школах рэспублікі асобна не вывучалася. Матэрыял па гісторыі БССР быў уключаны ў агульны курс гісторыі СССР, а падручнікі па гісторыі БССР служылі толькі дапаўненнем да падручнікаў па гэтым курсе⁴³.

⁴⁰ Бранденбергер Д. Сталинский популизм и невольное создание русской национальной идентичности // Неприкосновенный запас. 2011. № 4 (78). <http://www.nlobooks.ru/node/1126>.

⁴¹ Напрыклад, узнікненне ВКЛ апісвалася такім чынам: «Литовские князья, воспользовавшись тяжелой борьбой русского народа с татаро-монголами на востоке и немецкими агрессорами на западе, стали подчинять своей власти западные земли Руси... Этим было положено начало созданию Литовского государства. Образование его определялось интересами литовских феодалов, которые хотели укрепить свое господство над литовским крестьянством и упрочить свою власть в соседних землях Руси». См. История Белорусской ССР. Т. 1. Мінск: Изд. АН БССР, 1961.

⁴² Абецадарскі Л. С., Баранова М. П., Паўлава Н. Г. Гісторыя БССР. Вучэбны дапаможнік для вучняў сярэдняй школы. Мінск, 1961. С. 126.

⁴³ Маржала Т. Развіццё школьнай адукацыі ў БССР пад уплывам партыйна-дзяржаўнай палітыкі 1950-х гг. // АРСНЕ. 2011. № 11. С. 114.

Пры гэтым лінія нацыянальнай гістарыяграфіі хоць і была выціснутай з афіцыйнай гістарычнай палітыкі, раз-пораз усплывала ў палкіх дыскусіях беларускіх навукоўцаў і пашыралася праз самвыдат⁴⁴. Але з падпольнага становішча нацыянальная гістарыяграфія выбралася з пачаткам перабудовы. У канцы 1980-х гг. адбываецца плюралізацыя беларускай гістарыяграфіі — пашырэнне разнастайных тэарэтычна-метадалагічных падыходаў, часам адкрыта варожых і канфрантацыйных адзін да аднаго.

У пытанні вытокаў дзяржаўнасці таксама можна назіраць больш шырокі спектр ацэнак — ад эйфарычных выказванняў у духу рамантычнай гістарыяграфіі праз больш скептычныя і фактаграфічныя апісанні ў «Нарысах гісторыі Беларусі» да адраджэння тэзісаў пра еднасць Кіеўскага княства ды вызначальны характар БССР для эвалюцыі беларускай дзяржаўнасці.

Але нас у дадзеным выпадку ўжо цікавяць больш не спецыфічныя гістарыяграфічныя дыскусіі, а тыя ўяўленні пра вытокі беларускай дзяржаўнасці, якія былі падхоплены ўладамі і пачалі распаўсюджвацца праз сістэму адукацыі.

Звычайна змены гістарычнай палітыкі ў Беларусі апісваюцца праз два найбольш істотныя і вызначальныя эпізоды. Першы з іх — гэта 1991 год, распад Савецкага Саюза і стварэнне незалежнай дзяржавы, якраз калі адбываецца і аднаўленне нацыянальнай гістарыяграфіі як канону для культурнай памяці. Асноўнымі тропамі тут з’яўляецца паглыбленне ў «слаўнае» гістарычнае мінулае, арыентацыя на Еўропу і дэманстрацыя негатыўнага ўплыву Расіі на беларускую гісторыю.

Іншай вызначальнай падзеяй, што радыкальна змяніла курс дзяржавы, лічыцца абранне ў 1994 годзе прэзідэнтам Беларусі Аляксандра Лукашэнкі, што «павярнула беларускую гістарыяграфію назад, у панславісцкае, русафільска-савецкае рэчышча»⁴⁵. Дэвід Марплз піша пра тое, што Лукашэнка «прызнае гістарычную спадчыну беларусаў толькі выбіральна — адно ў расейскім кантэксце»⁴⁶, а «гісторыя як форма дзяржаўнай палітыкі абсягаецца і абмяжоўваецца савецкім перыядам — за кошт важных асноватворных перыядаў Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай»⁴⁷. Такім чынам, апроч ступені селектыўнасці, адным з галоўных адрозненняў нацыянальна-дэмакратычнай версіі гісторыі ад афіцыйнай лічыцца яе працягласць — «гісторыкі-нацыяналісты» ствараюць міфы даўняга паходжання беларусаў, адшукваюць у далёкай гісторыі протанацыянальныя дзяржаўныя ўтварэнні і

⁴⁴ Дзярновіч А. Грамадская думка ў Беларусі ў 1960-х—1970-х гадоў: гісторыя, нацыя і незалежнасць // Палітычная сфера. 2010. № 15. С. 85—101.

⁴⁵ Кузё Тарас. Гісторыя, памяць і фармаванне нацыяў на постсавецкай каляніяльнай прасторы // ARCHE. 2003. № 3. С. 114.

⁴⁶ Марплз Д. Сіла і слабасць беларускага аўтарытарызму // ARCHE. 2007. № 4. С. 73.

⁴⁷ Марплз Д. «Ці ёсць у Беларусі беларусы?» // Булгакаў В. (рэд.), Геапалітычнае месца Беларусі ў Эўропе і свеце. Варшава: Выдавецтва Вышэйшай Школы Гандлю і Права імя Рышарда Лазарскага ў Варшаве, 2006. С. 173.

пяюць асанну Залатому веку⁴⁸. Тады як для альтэрнатыўнага — афіцыйнага — наратыву «сапраўдная» гісторыя пачынаецца ў 1917 годзе⁴⁹, то бок супадае з усталяваннем савецкай дзяржаўнасці. Сугучна выглядае і вынік даследаванняў беларускіх мас-медыяў, дзе галоўнымі характарыстыкамі для беларускага працэсу транзітыўных пераўтварэнняў у сацыякультурнай сферы вызначаюцца скарочанасць (абмежаванасць выключна падзеямі XX стагоддзя) і выбіральнасць⁵⁰.

Так, Таццяна Астроўская адзначае, што ў перыяд 1996—2001 гг., часу найбольш устойлівай палітыкі рэстаўрацыі вялікарасійскіх і савецкіх падыходаў да гістарычнага мінулага, у падручніках па гісторыі Беларусі сапраўды назіраецца перагляд асноўных пастулатаў вытокаў беларускай дзяржаўнасці з парадыгмы нацыянальнай гістарыяграфіі. Зноў вяртаецца канцэпт «старажытнарускай народнасці» як этнічна аднастайнай супольнасці, адмаўляецца незалежнасць Полацкага княства і ў той жа час сцвярджаецца ўключанасць беларускіх земляў у агульную дзяржаўнасць усходніх славян — Кіеўскую Русь⁵¹.

Пры гэтым варта звярнуць увагу на яшчэ адзін пераломны час для гістарычнай палітыкі ў Беларусі. Прыблізна з 2001 г., паводле меркавання беларускага палітолага Андрэя Казакевіча,

стратэгія экспансіі, кіраванай уласнай палітычнай місіяй (якая мела толькі частковы поспех у падпісанні шэрагу дамоваў, мемарандумаў ды пратаколаў з Расіяй), змяняецца стратэгіяй самазахавання і адаптацыі да неспрыяльнага і варожага асяроддзя. Імперская свядомасць, працягтая палітычным «нонканфармізмам», прадчуваннем апакаліпсісу і падзеннем глабальнага (ці, прынамсі, рэгіянальнага) парадку, выціскаецца тактыкай кантэкстуалізацыі і лакалізацыі рэжыму. Пошук свайго месца змяняецца яго агароджваннем. На змену дыскурсу экспансіі прыходзіць дыкурс кантэкстуалізацыі, а рыторыцы «рэвалюцыі» — фразеалогія «традыцыі»⁵².

Можна казаць пра ўсталяванне якасна новага этапу ў самаразуменні і самаапісанні беларускай улады, які знайшоў найбольш яскравае праяўленне ў запуску праекта беларускай дзяржаўнай ідэалогіі. Таццяна Астроўская адзначае, што з гэтага часу фармаванне гістарычнай памяці становіцца больш свядомым і мэтанакіраваным, а гісторыя пачынае рэалізоўваць функцыю барацьбы за

⁴⁸ Wilson A. Myths of National History in Belarus and Ukraine // Geoffrey Hosking, George Schopflin (eds), Myths & Nationhood. — New York: Routledge, 1997. P. 182—197.

⁴⁹ Brzozowska A. Symbols, Myths and Metaphors: the Discursive Battle Over the ‘True’ Belarusian Narrative // Slovo. 2003. Vol. 15. No. 1. P. 52.

⁵⁰ Криволап А., Матусевич Е. Культурная идентичность в контексте Пограничья. Вильнюс: ЕГУ, 2008. — С. 211.

⁵¹ Островская Т. Генеалогия исторической памяти белорусов в контексте образовательных практик, URL (доступ 24.05.2012): <http://www.belinstitute.eu/images/doc-pdf/sa012010ru.pdf>.

⁵² Казакевич А. Беларуская сістэма: марфалогія, фізіялогія, генеалогія // ARCHE. 2004. № 4. С. 55.

выхаванне новага індывіда, свядомасць якога маюць вызначаць накінутыя дзяржавай рамкі. Адпаведна, у школьнай сістэме гістарычнай адукацыі прасочваецца тэндэнцыя

акумуляваць дасавецкія падзеі беларускай гісторыі, зацвердзіць старажытнасць беларускай нацыі, адшукаць глыбейшыя карані беларускай дзяржаўнасці. Вытокі апошніх, як правіла, адносяць або да Полацкага княства, якое пазіцыянуецца як аўтаномная супольнасць у складзе Кіеўскай Русі, або да Вялікага Княства Літоўскага⁵³.

Менавіта ў 2001 і ў 2002 гадах Аляксандр Лукашэнка ў двух выступах на ўрачыстых паседжаннях з нагоды Дня Незалежнасці згадаў пашыраную традыцыю беларускай дзяржаўнасці (таксама істотна, што гэтыя выступы падаюцца на беларускай мове, тады як пазнейшыя выступы рускамоўныя):

Мы ведаем і павяжаем сваю гісторыю, не адмаўляемся ад устойлівых традыцый. Мы памятаем аб Полацкім і Тураўскім княствах, Вялікім Княстве Літоўскім, аб беларускіх землях у складзе Рэчы Паспалітай і Расійскай імперыі (2001)... Беларуская дзяржаўнасць мае надзейны падмурак. Яна бярэ свае вытокі ад старажытнай Полацкай зямлі, Вялікага Княства Літоўскага, герояў Грунвальдскай бітвы (2002).

У далейшых выступах гэтага тыпу згадкі пра гістарычнае мінулае зводзяцца да подзвігу ў Вялікай Айчыннай вайне і пазітыўнага досведу БССР, якая была падмуркам для сучаснай беларускай дзяржавы.

Таксама цікавы той факт, што Полацкае княства і ВКЛ згадваюцца наўпрост у прамовах Лукашэнкі толькі адзін раз за апошнія тры гады (2008—2010), хоць у некаторых інтэрв'ю літоўскім і польскім выданням ён казаў пра «супольнае мінулае». Такім чынам, можна смела сцвярджаць, што гістарычныя перыяды, цэнтральныя для нацыянальнай гістарыяграфіі, малаістотныя і маргінальныя для таго бачання беларускага мінулага, якое прэзентуе дзейны прэзідэнт Беларусі. Гісторык Вячаслаў Насевіч заўважае, што для ацэнкі перыяду ВКЛ Аляксандрам Лукашэнкам характэрная танальнасць савецкіх часоў, згодна з якой спадчына гэтай дзяржавы хутчэй належыць не беларусам, а іх гістарычным суседзям. Лукашэнка таксама прыхільна ставіцца да стэрэатыпа пра прыгнечаны стан беларускага народу ў ВКЛ⁵⁴.

Але ў абставінах зменлівай палітычнай кан'юнктуры прадстаўнікі беларускай улады цалкам спакойна могуць выкарыстоўваць пастулаты нацыянальнай гістарыяграфіі. Нарастанне напружанасці ў адносінах з расійскім кіраўніцтвам

⁵³ Островская Т. Генеалогия исторической памяти белорусов...

⁵⁴ Носевич, В. Наследие ВКЛ в исторической памяти современных белорусов // А. Bumblauskas, G. Potašenko (ред.) Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir tautiniai naratyvai. — Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009. URL (доступ 24.05.2012): <http://vln.by/node/151>.

і спробы наладзіць стасункі з Захадам у другой палове 2000-х паспрыялі і асваенню новай гістарычнай рыторыкі. Як згадвае Генадзь Сагановіч, «упершыню пры Лукашэнку ў афіцыйным дыскурсе стала гаварыцца пра гістарычную неаддзельнасць Беларусі ад Еўропы, а дзяржаўныя службоўцы⁵⁵ пачалі заяўляць, што Беларусь «нароўні з Украінай і Літвой ... з'яўляецца спадчынніцай дзяржаўнасці ВКЛ». У іх рыторыцы знайшлося месца і Беларускай Народнай Рэспубліцы (1918), абвяшчэнне якой прызнана адным з этапаў станаўлення беларускай дзяржаўнасці. Прыклады такой рэвізіі, аднак, застаюцца адзінкавымі і пакуль не змяняюць кірунку раскручанага ў апошнія гады махавіка афіцыйнай гістарычнай палітыкі⁵⁶.

Водле Рыгора Мінянкова, беларуская ўлада ўсё больш актыўна ўключае ў свой дыкурс тэзісы этнанацыянальнага праекта⁵⁷. Але аналіз практык ужывання сімвалаў дасавецкага мінулага не пацвярджае гэтага назірання. Беларускія ўлады характарызуе куды больш асцярожнае стаўленне да нацыянальнага гістарычнага наратыву: поўнасцю інтэграваныя толькі фігуры культурнага пантэона (Еўфрасіння Полацкая, Францыск Скарына і г. д.), у той час як ідэі доўгай традыцыі беларускай дзяржаўнасці або гісторыі беларуска-расійскіх канфліктаў выкарыстоўваюцца эпизадычна. Пакуль што нельга казаць пра ўстойлівую тэндэнцыю нацыяналізацыі гістарычнага дыскурсу беларускай улады, толькі пра сітуацыўны зварот да гэтага рэсурсу.

З іншага боку, досыць моцнымі застаюцца ў інтэлектуальнай прасторы і пазіцыі русацэнтрычнага контрнаратыву. Маецца на ўвазе асяродак прыхільнікаў ідэі трыадзінага рускага народа, якія лічаць беларусаў складовай часткай рускага суперэтнасу⁵⁸. Адмысловая гістарыясофія русацэнтрызму разглядае мінулае беларусаў у аспекце агульнарускай гісторыі, дзе найбольш істотнае значэнне набываюць перыяды адзінства (Кіеўская Русь, Расійская імперыя, СССР), тады як перыяды разрыву і адсутнасці агульнай дзяржаўнасці заўсёды ўспрымаюцца траўматычна ды тлумачацца варожымі інтрыгамі. Адзначым, што ў апошні час прыхільнікі гэтай пазіцыі ўсё больш актыўна выкарыстоўваюць саманазву «заходнярусы» («западнарусы»), што па ідэі павінна сведчыць пра іх ідэйную пераемнасць з заходнерусызмам XIX ст. З іншага боку, успрыняцце спадчыны гэтай інтэлектуальна-гістарычнай плыні, сфармаванай у Расійскай імперыі, выходзіць вельмі селектыўным і неадназначным. Паколькі русацэнтрызм у значнай ступені канстатуецца праз палітычную і інтэлектуальную канфрантацыю да

⁵⁵ Тут маецца на ўвазе артыкул Міхаіла Мясніковіча, які ў момант публікацыі (2009 г.), быў кіраўніком Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, а са снежня 2010 г. стаў прэм'ер-міністрам Беларусі.

⁵⁶ Сагановіч Г. Историческая политика в постсоветской Беларуси // Русский вопрос. 2010. № 2. URL (доступ 24.05.2012): <http://www.russkiivopros.com/index.php?pag=one&id=278&kat=5&csl=42>

⁵⁷ Миненков Г. Политика памяти в посткоммунистических обществах: практики конструирования исторических нарративов // Круглашов А. (ред.) Политологічні та сацыялагічны студіі. Том VIII. Чернівці: «Букрек» Вільнюс: ЕГУ, 2010. С. 68—69.

⁵⁸ Падрабязней гл.: Ластоўскі А. Русацэнтрызм як ідэалагічны праект беларускай ідэнтычнасці // Палітычная сфера. 2010. № 14. С. 58—79.

беларускага этнацыяналізму, то з прац класікаў заходнерусізму выкідваюцца ці замоўчваюцца тыя канцэптуальныя хады ў тлумачэнні гісторыі (акцэнтаванне самастойнай гісторыі Полацкага княства, падкрэсліванне паноўнай ролі беларусаў у ВКЛ), якія сталі асновай для нацыянальнай гістарыяграфіі.

Адным з найбольш актыўных цэнтраў наноў адноўленага заходнерусізму стаў культурна-гістарычны партал «Заходняя Русь», які так фармулюе сваю пазіцыю па пытаннях вытокаў дзяржаўнасці:

Праект «Заходняя Русь» лічыць, што традыцыя беларускай дзяржаўнасці мае значна больш старажытных карані і больш цывілізаваных родапачынальнікаў, чым паганскі правадыр аднаго з літоўскіх плямёнаў (Міндоўг — Аўт.). І ўзыходзіць гэтая традыцыя не толькі да Полацкага княства, а да Кіеўскай Русі. Менавіта Кіеўская Русь (назва пазнейшая, у старажытнасці проста «Русь»), з прыняццем Праваслаўя і збору законаў «Рускай Праўды», канчаткова сфармавала аснову агульнарускай дзяржаўнай традыцыі задоўга да захопу ўлады ў заходнярускіх землях літоўцамі ў выніку аслаблення Русі пасля нашэсця мангола-татараў⁵⁹.

Відавочна, што ў дадзеным выпадку бачанне першавытокаў беларускай дзяржаўнасці значна бліжэйшае да таго, якім чынам яно канцэптуальна афармлялася ў савецкія часы. Цікава, што такі падыход у значнай ступені рэтранслуюцца і часткай старэйшай генерацыі беларускіх гісторыкаў, якія захавалі тэарэтычна-метадалагічныя пазіцыі з часоў БССР пра адзінства рускага, украінскага і беларускага народаў, якое мае свае вытокі ў Кіеўскай Русі:

Са Старажытнарускай дзяржавы, ці Кіеўскай Русі, дзе склалася старажытнаруская народнасць, выраслі пасля розных, але адзіных ў сваёй аснове па агульнасці паходжання, мовы, праваслаўнай веры, культуры і духоўнасці беларуская, украінская і вялікаруская (руская) народнасці⁶⁰.

Фактычна адзіная, але істотная змена — гэтая падкрэсліванне ролі праваслаўнай веры як падмурка агульнарускай цывілізацыі, гэты тэзіс быў абсалютна непрымальным у намінальна атэістычнай гістарыяграфіі СССР.

Уплыў гэтага інтэлектуальнага праекта досыць значны і не абмяжоўваецца некалькімі сайтамі. Некалькі выбітных прадстаўнікоў русацэнтрызму займаюць ключавыя пасады ў лукашэнкаўскай адміністрацыі (Л. Крыштаповіч, В. Гігін, Э. Скобелеў), апроч таго, адзін з варыянтаў падручнікаў па гісторыі Беларусі («Гісторыя Беларусі са старажытных часоў да кастрычніка 1917 года», 2008), які

⁵⁹ Прадмова рэдакцыі партала «Заходняя Русь» — Аверьянов К. Киевская Русь — колыбель русской цивилизации // «Западная Русь». URL (доступ 24.05.2012): <http://zapadrus.su/rusmir/istf/541-2012-01-09-13-48-59.html>.

⁶⁰ Петриков П. Т. Очерки новейшей историографии Беларуси (1990-е — начало 2000-х годов). Минск: Белорусская наука, 2007. С. 33.

выкарыстоўваецца ў айчыннай сістэме адукацыі, напісаны Якавам Трашчанком, якога таксама можна смела аднесці да гэтага кірунку. У гэтым падручніку існаванне Кіеўскай Русі як адзінай цэнтралізаванай дзяржавы, аб'яднанай адзінай праваслаўнай рэлігіяй, і адзінай старажытнарускай народнасці апісваецца як бяспрэчны гістарычны факт. Незалежнасць Полацкага княства прызнаецца гістарыяграфічным міфам⁶¹. То бок, мы маем сітуацыю, калі ў беларускіх школах выкладанне гісторыі можна весці па падручніках, якія засноўваюцца на абсалютна розных і нават супрацьлеглых канцэпцыях гістарычнай дзяржаўнасці, што відавочна мае свой эффект для масавай гістарычнай свядомасці.

Такім чынам, у беларускай інтэлектуальнай і культурнай прасторы з канца XIX ст. канкуруюць два асноўныя гістарычныя мета-нарратывы, якія даюць базіс вытлумачэння гістарычных падзей і іх сэнсу. Адмысловае месца для абодвух наратываў мае пытанне вытокаў дзяржаўнасці.

Першы з іх — нацыянальны, дзе вытокі дзяржаўнасці прасочваюцца да Полацкага княства, якое лічыцца самастойным дзяржаўным утварэннем. У якасці «залатой эпохі» вылучаецца Вялікае Княства Літоўскае, дзе беларускі народ займаў паноўнае становішча, але ў выніку інтрыгаў магутных суседзяў гэта магутная дзяржаўнасць была страчаная. Беларуская Народная Рэспубліка разглядаецца як легітымная форма аднаўлення гэтай лініі дзяржаўнасці ў мадэрную эпоху.

Другі наратыв — русацэнтрычны, дзе гісторыя беларусаў разглядаецца ў кантэксце агульнарускай дзяржаўнасці. Кіеўская Русь лічыцца той дзяржавай, дзе ўзнікла старажытнаруская народнасць, з якой пазней сфармаваліся блізкія і братнія рускі, украінскі і беларускі народы. ВКЛ апазнаецца як дзяржава літоўскіх феадалаў, дзе руская праваслаўная культура і свядомасць прыгняталіся. У якасці мадэрнага ўвасаблення дзяржаўнасці прапаноўваецца БССР.

Відавочна, што абедзве формы разумення генеалогіі беларускай дзяржаўнасці цесна і непасрэдна завязаныя на палітычныя праекты і візію не толькі мінулага, але таксама сучаснасці і будучыні Беларусі.

Ужо мова ішла пра тое, як гісторыкі, якія працавалі ў парадэгме нацыянальнай гістарыяграфіі, сталі «нацыябудаўнікамі», настолькі моцны ўплыў іх працы мелі на фармаванне мадэрнай нацыянальнай свядомасці. Але шмат хто з іх быў уцягнуты і ў непасрэдную палітычную барацьбу. Практычна ўсе нацыянальныя гісторыкі пачатку XX стагоддзя былі і актыўнымі ў палітычнай дзейнасці. Адпаведна, «доўгая генеалогія» беларускай дзяржаўнасці была непасрэдна звязаная з этнанацыянальным праектам, які спачатку намагаўся дасягнуць аўтаноміі, а потым і незалежнасці Беларусі. Зноў жа, уваскрашэнне гэтай гістарыяграфічнай традыцыі падчас распаду СССР было пераплецена з грамадзянскай і палітычнай актыўнасцю, якая наоў ставіла мэтай спачатку пашырэнне самастойнасці ў савецкай дзяржаве, а потым — дасягненне незалежнасці Беларусі. Некаторы час этнанацыянальная версія беларускай гісторыі наўпрост атаясамлівалася з дзейнасцю БНФ, што пасля палітычнай паразы гэтага руху прывяло і да пера-

⁶¹ Островская Т. Генеалогия исторической памяти...

гляду падручнікаў па гісторыі Беларусі. Але заняпад гэтага руху і замацаванне незалежнасці краіны вядуць да заканамернай эрозіі дадзенай звязкі, і адпаведна ствараюцца ўмовы для ўключэння элементаў нацыянальнай гістарыяграфіі ў афіцыйную гістарычную палітыку.

Пры гэтым варта зазначыць, што абодва азначаныя нарратывы падтрымліваюцца інтэлектуальнымі коламі, якія працуюць на іх удакладненне, развіццё і распаўсюджванне. У той жа час афіцыйную гістарычную палітыку ў Беларусі, якая вядзецца з прыходам да ўлады Аляксандрам Лукашэнкам, нельга наўпрост атаясамліваць ні з водным з гэтых наратываў. Украінскі гісторык Георгі Касьянаў зазначае, што з пачатку 2000-х гг. можна казаць пра ўсталяванне «гібрыднай» версіі афіцыйнай гісторыі ў Беларусі, якая абсарбавала найбольш значныя элементы нацыянальнага наратыву і ў той жа час захоўвала ідэалагічна і грамадска значныя савецкія гістарычныя міфы⁶².

Варта пагадзіцца з Андрэем Фіндарам, што «гістарыяграфічныя рэпрэзентацыі «пачаткаў нацыянальнай гісторыі» адлюстроўваюць і выяўляюць базавую палітычную канфігурацыю сваёй эпохі»⁶³. З іншага боку, застаецца актуальным, у якой ступені можна казаць пра паспяховую трансляцыю гэтых рэпрэзентацый, іх засваенне ў масавай свядомасці мэтавай публікі — у нашым выпадку, беларусаў. Ужо згадвалі пра тое, што ў пачатку XX ст. у беларускага нацыянальнага руху было надзвычай мала рэсурсаў і магчымасцей для распаўсюджвання сваіх поглядаў на беларускую нацыю і яе гісторыю. Як ні парадаксальна, але менавіта ў Савецкай Беларусі 1920-х упершыню з дапамогай масавай адукацыі пачала пашырацца нацыянальная версія гісторыі сярод шырокіх слаёў насельніцтва. Але далейшы курс гістарычнай палітыкі савецкага ўрада быў накіраваны на русіфікацыю беларусаў, і як следства на інтэграцыю беларускай гісторыі ў міф Кіеўскай Русі і трыадзінства рускага народу. Гэты міф перажыў савецкую ўладу і да гэтага часу трансліюецца часткай палітычнай і інтэлектуальнай эліты, выхаванай у камуністычных або імперскіх («заходня-русы») ідэалах. Усё гэта сведчыць пра адсутнасць адзінага комплексу веды пра вытокі нацыянальнай дзяржаўнасці, які б стала трансляваўся праз інстытуты культурнай палітыкі. Таму само пытанне вытокаў нацыянальнай дзяржаўнасці можна смела выкарыстоўваць як для аналізу палітычных пазіцый у сучаснай Беларусі, так і для дыягназу стану гістарычнай памяці жыхароў краіны. Нічога дзіўнага, што ў апошні час яно стала фігуруе ў сацыялагічных даследаваннях, да дадзеных якіх мы звернемся ў апошняй частцы наша артыкула.

⁶² Касьянов Г. Пространство и время: «своя» история между «Востоком» и «Западом» (рукапіс прадстаўлены аўтарам).

⁶³ Fındor A. Začiatky národných dejín. Bratislava: Kalligram, 2011. P. 87.

3. Пытанне пра вытокі нацыянальнай дзяржаўнасці ў масавай свядомасці жыхароў Беларусі: вынікі сацыялагічных даследаванняў

Натуральна, што паміж поглядамі гісторыкаў, выступамі палітыкаў і іх мэтавай аўдыторыяй — насельніцтвам краіны — ёсць адмысловая дыстанцыя. Найперш, паўстае пытанне трансляцыі сярод масаў акрэсленых уяўленняў. У сучасным мадэрнізаваным грамадстве найбольш эфектыўнымі медыямі выступаюць сістэма адукацыі і сродкі масавай інфармацыі. Толькі дагэтуль застаецца спрэчным пытанне пра эфект іх уздзеяння — відавочна, што нельга казаць пра прамую і правільную інтэрпрэтацыю закладзенага паслання.

У пытанні вытокаў нацыянальнай дзяржаўнасці сітуацыя яшчэ больш ускладняецца не толькі зменай паноўнага наратыву ў адпаведнасці з палітычнай сітуацыяй, але і рэальнай практыкай суіснавання ў афіцыйным культурным полі супрацьлеглых і канфрантацыйных ідэалагічных пазіцый. Найбольш яскрава гэта выявілася пасля нядаўняга выступу Льва Крывашапавіча, які запатрабаваў выкрасліць перыяд ВКЛ з генеалогіі беларускай гісторыі, на што адразу ж рэзка запырэчыў акадэмік-сакратар гуманітарнай секцыі НАН Беларусі, былы дырэктар Інстытута гісторыі НАН Беларусі Аляксандр Каваленя.

Адсутнасць крышталізаванай версіі афіцыйнай памяці можа мець наступствам толькі размытасць і неадназначнасць калектыўных уяўленняў пра гісторыю.

Змена любых уяўленняў, у тым ліку і пра мінуўшчыну, не можа адбывацца вокамгненна. Сацыялагамі фіксуецца ўстойлівасць культурных арыентацый, якія індывід выпрацоўвае ў час уласнай сацыялізацыі, якія вельмі цяжка разбурыць у пазнейшы час. Таму змена поглядаў у грамадстве заўсёды адбываецца з пэўнай затрымкай — патрэбны нейкі час, каб прыйшлі новыя пакаленні, якія б лягчэй засвоілі новае бачанне.

У сувязі з гэтым можна высоўваць гіпотэзу, паводле якой сярод старэйшых пакаленняў беларусаў будучы распаўсюджаныя погляды, менш прыхільныя да «доўгай генеалогіі» нацыянальнай дзяржаўнасці, што адпавядала б таму канону, які трансляваўся ў савецкі час. І з гэтым звязаная гіпотэза, што з часам колькасць прыхільнікаў «доўгай генеалогіі» павінна пашырацца, але гэтыя змены не павінны адбывацца хутка, у сувязі з хісткасцю афіцыйнай пазіцыі, што мае праявы ў разнастайнасці падручнікаў.

На гэты момант мы валодаем дадзенымі чатырох розных сацыялагічных даследаванняў, якія можна параўноўваць міжсобку, хоць і з некаторымі абмежаваннямі: НІСЭПД (2004 г.), Інстытут сацыялогіі НАН Беларусі (2008 г.), лабараторыя «Новак» (2009 і 2012 гг.). Адзначым, што да арганізацыі апошніх трох даследаванняў непасрэднае дачыненне мелі аўтары дадзенага артыкула (у выпадку Інстытута сацыялогіі — Аляксей Ластоўскі, у выпадку лабараторыі «Новак» — Надзея Яфімава).

Вось якія рэзультаты мы маем па даследаванні НІСЭПД. Фармулёўка пытання гучала наступным чынам: «Якая дзяржава, на Вашу думку, была першай у гісторыі беларускай дзяржавай?». На жаль, само пытанне было сфармулявана не дужа карэктна, паколькі ў закрытым наборы адказаў адсутнічала Полацкае княства.

З улікам гэтага размеркаванне адказаў выглядае наступным чынам:

Дзяржава	Колькасць адказаў, %
Вялікае Княства Літоўскае	34,6
Беларуская Народная Рэспубліка	15,1
БССР	17,0
Рэспубліка Беларусь	18,2
Цяжка адказаць / Няма адказу	15,1

Юры Дракахруст, які аналізаваў вынікі гэтага апытання, адзначаў, з аднаго боку, адсутнасць кансалідаванасці па гэтым пытанні (што і на яго думку, і нашу таксама, тлумачыцца цалкам зразумелымі аб’ектыўнымі прычынамі), а таксама дзіўную прыхільнасць (больш 50% рэспандэнтаў) дасавецкай традыцыі дзяржаўнасці. Паводле яго меркавання, гэта яскрава супярэчыць курсу афіцыйнай палітыкі памяці, але ў якасці тлумачэння такога «цуду гістарычнай памяці» ён спасылаецца і на магчымасць натуральнага для людзей жадання бачыць вытокі сваёй дзяржаўнасці ў сівой мінуўшчыне, «каб быць не горшымі за суседзяў». З гэтай гіпотэзай мы будзем больш дэталёва разбірацца пазней, калі паспрабуем высветліць матывацыі выбару «доўгай генеалогіі» беларускай дзяржаўнасці.

У даследаваннях Інстытута сацыялогіі і лабараторыі «Новак» быў уведзены яшчэ адзін варыянт адказу — «Полацкае княства» (Інстытут сацыялогіі) ці «Полацкае і Тураўскае княствы» («Новак»).

Вытокі беларускай дзяржаўнасці на думку жыхароў Рэспублікі Беларусь (у %)

	Полацкае княства	ВКЛ	БНР	БССР	РБ	Цяжка адказаць
Інстытут сацыялогіі (чэрвень 2008)	29	22	9	10	6	24
«Новак» (лета 2009)	18	38	5	12	9	18

Больш дэталёва можна прааналізаваць вынікі даследавання, якое праводзілася Інстытутам сацыялогіі НАН Беларусі ў маі 2008 г. (рэспубліканская рэпрэзентатыўная выбарка — 1147 рэспандэнтаў). Адказы на пытанне «З якога перыяду, на Вашу думку, пачынаецца гісторыя беларускай дзяржаўнасці?» і паводле дадзенага даследавання таксама дэманструюць адсутнасць адзінства ў меркаваннях на гэты конт

Але трэба адзначыць, што пераважаюць усё ж меркаванні, у якіх карані беларускай дзяржаўнасці прасочваюцца да эпохі сярэднявечча (Полацкае княства, ВКЛ) — і зрух у гэтым кірунку досыць відавочны, што пацвярджаюць і рэзультаты апытання лабараторыі «Новак» у 2009 годзе.

Калі ж мы звернемся да гіпотэзы, што сярод людзей старэйшага пакалення павінны пераважаць погляды, засвоеныя ў савецкі час, то яна атрымлівае частковае пацверджанне.

Сапраўды, людзі старэйшыя за 60 гадоў больш схільныя аддаваць перавагу БССР у ролі першай беларускай дзяржавы (15,2%), чым рэспандэнты больш маладога ўзросту (5,4%). Але пры гэтым прадстаўнікі старэйшых узростаў груп усё ж пераважна дапасоўваюць генеалогію беларускай дзяржаўнасці да перыядаў Полацкага княства ці ВКЛ, і ў гэтым пытанні істотных ліній разладу ў гістарычнай памяці жыхароў Беларусі рознага ўзросту не назіраецца.

Троху іншая карціна атрымоўваецца, калі мы звернемся да аналізу адказаў на пастаўленае пытанне сярод групаў з розным узроўнем адукацыі.

У першую чаргу заўважныя адрозненні паміж людзьмі з пачатковым і вышэйшым узроўнем адукацыі. Значная частка жыхароў Беларусі з пачатковым узроўнем адукацыі не змагла адказаць на пастаўленае пытанне (33,6%), гэта цалкам лагічна тлумачыцца тым, што ўзровень гістарычнай кампетэнцыі звязаны з узроўнем адукацыі. Аднак, сярод рэспандэнтаў з вышэйшай адукацыяй цяжкасці з адказам паўсталі толькі ў 9,5% апытаных, і шырэй рэпрэзентаваныя адказы, дзе вытокі беларускай дзяржаўнасці знаходзяцца ў эпосе сярэднявечча (Полацкае княства, ВКЛ).

Найбольш падрабязна мы спынімся на выніках сацыялагічнага даследавання «Нацыянальная ідэнтычнасць беларусаў», якое ў 2012 годзе праводзіла лабараторыя «НОВАК» (нагадваю, што першае такое апытанне было праведзенае ў ліпені 2009 г.). Аб'ём выбарачнай сукупнасці — 1000 рэспандэнтаў, што з'яўляецца рэпрэзентатыўным для дарослага насельніцтва краіны.

У даследаванні ставіліся наступныя задачы.

Першае: вызначыць, якія ўяўленні аб вытоках беларускай дзяржаўнасці дамінуюць у масавай свядомасці, альбо, іншымі словамі, да якога перыяду гісторыі адносяць сучасныя беларусы момант зараджэння першай дзяржавы на сваёй зямлі.

Другая задача, цесна звязаная з першай, — выявіць, наколькі дыферэнцыяваныя ў грамадстве ўяўленні аб зараджэнні беларускай дзяржаўнасці ў залежнасці ад розных сацыяльна-дэмаграфічных характарыстык людзей і, перш за ўсё, у залежнасці ад іх узросту і адукацыі. (Паводле гіпотэзы, акурат адукацыйныя

парадыгмы, якія адпавядалі розным этапам найноўшай гісторыі Беларусі — савецкаму перыяду, перабудове, перыяду незалежнасці Беларусі — у значнай ступені сфармавалі «гістарычную памяць» розных пакаленняў, і ў тым ліку, іх уяўленні пра генеалогію беларускай дзяржавы).

Трэцяя задача — прааналізаваць, як у светапогляд і паводзіны сучасных беларусаў убудаваныя тыя ці іншыя іх уяўленні аб вытоках дзяржаўнасці. Ці з’яўляюцца гэтыя ўяўленні элементам цэльнай сістэмы поглядаў і перакананняў (і ў якіх выпадках з’яўляюцца, а ў якіх — не) і ці можна ставіцца да вызначаных поглядаў на беларускую дзяржаўнасць як да нейкага індикатара палітычнай ці этэтычна-культурнай скіраванасці асобы? Рэспандэнтам задавалася пытанне (у закрытай форме): «Якія, на Ваш погляд, вытокі беларускай дзяржаўнасці?»

Адказы на прапанаванае пытанне размеркаваліся наступным чынам:

Полацкае і Тураўскае княствы	25,1%
Вялікае Княства Літоўскае	44,8
БНР (Беларуская Народная Рэспубліка)	9,9
БССР	18,2
РБ (Рэспубліка Беларусь)	15,6
Не ведаю/ цяжка сказаць	14,6

Пры адказе на прапанаванае ў сацыялагічнай анкеце пытанне аб вытоках беларускай дзяржаўнасці рэспандэнтам давалася магчымасць выбраць не адзін варыянт адказу, а столькі, колькі яны лічаць патрэбным⁶⁴. У выніку 41,8% рэспандэнтаў з тых, якія адзначылі Полацкае і Тураўскае княствы, адзначылі таксама і ВКЛ, а 23,4% рэспандэнтаў, якія выбралі ВКЛ, адзначылі таксама Полацкае і Тураўскае княствы (у абедзвюх груп выбар усіх іншых варыянтаў надзвычай малы). Гэта дае падставу для меркавання, што рэспандэнты, арыентаваныя на два першыя варыянты, складаюць адну групу. Назавём іх «прыхільнікі доўгай дзяржаўнасці».

Значна меншая колькасць апытаных адзначыла ў якасці першай беларускай дзяржавы Беларускаю Савецкую Сацыялістычную Рэспубліку (БССР), якая была абвешчана 1 студзеня 1919 года і сталася прэцэдэнтам беларускай дзяржаўнасці ў рамках СССР. Аднак 18,2% рэспандэнтаў, якія выбралі БССР, — гэта ўсё-ткі амаль пятая частка ад усіх рэспандэнтаў і трэцяе месца ў рэйтынгу папулярнасці гістарычных парадыгмаў.

⁶⁴ Таму нельга праводзіць прамое параўнанне з вынікамі даследавання Інстытута сацыялогіі, паколькі там дазвалялася выбраць толькі адзін варыянт адказу.

Рэспубліку Беларусь — сучасную дзяржаву, якая ўзнікла ў 1991 годзе ў выніку распаду СССР — адзначылі 15,6% рэспандэнтаў, а Беларускаю Народную Рэспубліку, якая была абвешчана 25 сакавіка 1918 года і была спробай інстытуцыяналізацыі беларускага этнасу ў форме незалежнай дзяржавы, — менш за 10%.

Рэспандэнты, якія адзначылі БССР, РБ і БНР у якасці ўтварэнняў, якія запачаткавалі беларускую дзяржаўнасць, грунтуюцца на ўяўленнях аб тым, што беларуская дзяржава ўзнікла адносна нядаўна і мае кароткі перыяд існавання. Аднак іх наўрад ці можна аб’яднаць у адну групу «прыхільнікі кароткай дзяржаўнасці» (паводле аналогіі з «прыхільнікамі доўгай дзяржаўнасці»).

Значная частка тых, што адзначыў БНР і часткова тых, хто адзначыў РБ, бачаць у Полацкім і Тураўскім княствах, а таксама ў Вялікім Княстве Літоўскім калі не беларускую дзяржаву, то, прынамсі, яе прадвесце. БНР успрымаецца як прадвесце яе найбольш поўнага яе ўвасаблення, а РБ — як яе рэалізацыя. Пэўная (не вельмі значная) частка тых, хто адзначыў РБ, лацальныя і да ўсіх ранейшых дзяржаўных утварэнняў на тэрыторыі Беларусі. Тады як рэспандэнты, якія абралі БССР, менш за ўсіх астатніх схільныя бачыць вытокі беларускай дзяржаўнасці ў ранейшых дзяржаўных утварэннях і вызначаюць БССР як абсалютна першае дзяржаўнае ўтварэнне на тэрыторыі Беларусі.

Звяртае на сябе ўвагу значная колькасць рэспандэнтаў, якія не здолелі выбраць пэўны варыянт адказу на пытанне аб вытоках беларускай дзяржаўнасці (14,6%). Што было прычынай іх адмовы адказаць: няведанне гісторыі альбо прынцыповая нявырашанасць гэтага пытання ў гістарычнай навуцы і публічным дыскурсе?

Размеркаванне адказаў рэспандэнтаў на пытанне аб вытоках беларускай дзяржаўнасці прымушае задумацца пра тое, чаму і на падставе чаго яны аддавалі перавагу таму альбо іншаму варыянту беларускай дзяржаўнасці, якія былі іх матывы, ці ёсць сувязь паміж іх выбарам, узроўнем адукацыі, рэгіёнам пражывання.

Дадзеныя, атрыманыя ў выніку апытання, дазваляюць прасачыць адрозненні ў выбары адказаў на пытанне аб вытоках беларускай дзяржаўнасці паміж сацыяльна-дэмаграфічнымі групамі, якія адрозніваюцца па розных крытэрах: узрост, адукацыя, рэгіён пражывання.

Уяўленні аб вытоках беларускай дзяржаўнасці ў залежнасці ад узросту (%)

	1–24 гады	25–34 гады	35–44 гады	45–54 гады	55–64 гады	65+ гадоў
Полацкае і Тураўскае княствы	25,1	25,6	24,5	29,4	27,5	18,6
ВКЛ	48,2	43,1	45,5	45,8	47,5	40,0
БНР	9,9	7,5	7,1	9,4	13,1	13,0
БССР	11,7	14,1	21,1	17,9	19,7	23,7

АЛЯКСЕЙ ЛАСТОЎСКИ, НАДЗЕЯ ЯФІМАВА

РБ	16,1	18,4	14,8	15,2	10,6	17,1
Не ведаю/Цяжка сказаць	15,7	12,5	15,5	14,3	14,3	15,7

Як вынікае з пададзеных у табліцы звестак, «доўгую дзяржаўнасць» практычна аднолькава падтрымліваюць людзі як самага маладога, так і сярэдняга ўзросту. У гэтых адносінах няма статыстычна значных адрозненняў паміж тымі, каму цяпер 20-30 гадоў і тымі, каму за пяцьдзясят. Але калі параўнаць найстарэйшую групу апытаных з усімі астатнімі (больш маладымі) групамі, то розніца будзе прыкметнай. Так, напрыклад, сярод рэспандэнтаў, старэйшых за 64 гады, амаль на 9% меней тых, хто адзначаў Полацкае і Тураўскае княствы, і амаль на 8% меней тых, хто адзначаў Вялікае Княства Літоўскае. Пры гэтым рэспандэнты старэйшага і сярэдняга ўзросту часцей за моладзь адзначаюць БССР як першую беларускую дзяржаву. У дадзеным выпадку розніца паміж групай 18-24 гадоў і групай 65 гадоў — больш чым у два разы. Старэйшае пакаленне таксама часцей за малодшае робіць выбар на карысць Беларускай Народнай Рэспубліцы. А вось частата выбару Рэспублікі Беларусь у розных узроставых групам вяр’іруецца нязначна. Такім чынам, найбольшыя адрозненні ў інтэрпрэтацыі вытокаў беларускай дзяржаўнасці назіраюцца паміж найстарэйшым і наймаладзейшым пакаленнямі, і ў найбольшай ступені тычацца БССР.

Наступны дэмаграфічны фактар, які можа ўплываць на выбар рэспандэнтаў, — адукацыя.

Уяўленні аб вытоках дзяржаўнасці ў залежнасці ад адукацыі (%)

	Няпоўная сярэдняя	Сярэдняя	Сярэдняя спецыяльная	Прафесіянальна-тэхнічная	Вышэйшая
Полацкае і Тураўскае княствы	14,3	18,7	24,1	23,6	32,7
ВКЛ	29,0	43,2	46,6	34,3	50,4
БНР	12,5	12,5	8,9	12,6	7,9
БССР	31,1	18,0	18,9	20,3	14,8
РБ	18,8	19,6	14,1	19,1	13,7
Не ведаю/Цяжка сказаць	27,0	22,3	12,3	16,9	7,6

Людзі з высокім узроўнем адукацыі ў найбольшай ступені з’яўляюцца прыхільнікамі «доўгай дзяржаўнасці». Гэта асабліва прыкметна, калі параўноўваць крайнія паводле адукацыйных характарыстык групы: рэспандэнтаў з вышэйшай і няпоўнай сярэдняй адукацыяй. Першыя адзначаюць Полацкае

і Тураўскае княства ў 2,3 разы часцей, ВКЛ — у 1,7 разы часцей за другіх. Робячы ўсвядомлены выбар на карысць таго пункту гледжання, што беларуская дзяржаўнасць сягае каранямі ў глыбокую старажытнасць, рэспандэнт з вышэйшай адукацыяй менш за ўсе іншыя групы аддаюць перавагу варыянтам «кароткай беларускай дзяржаўнасці», і неістотна, ці гэта БНР, БССР ці РБ. Важна і тое, што сярод іх толькі 7,6% рэспандэнтаў, якія, не маючы пэўнага меркавання наконт вытокаў беларускай дзяржаўнасці, не змаглі адказаць на пытанне анкеты. «Цяжка сказаць» у сукупнасці рэспандэнтаў з вышэйшай адукацыяй у тры з паловай разы менш, чым у сукупнасці рэспандэнтаў з няпоўнай сярэдняй адукацыяй і ў тры разы менш, чым у сукупнасці рэспандэнтаў з агульнай сярэдняй адукацыяй.

Уяўленні аб вытоках беларускай дзяржаўнасці ў залежнасці ад рэгіёна пражывання (%)

	Мінск	Мінская вобл.	Віцебская вобл.	Магілёўская вобл.	Гомельская вобл.	Брэсцкая вобл.	Гродзенская вобл.	У цэлым
Полацкае і Тураўскае княствы	20,5	19,1	30,0	14,0	23,3	37,5	33,3	25,1
ВКЛ	53,5	46,3	21,9	34,4	46,3	54,1	51,2	44,8
БНР	5,6	12,8	4,8	9,4	6,9	20,8	9,9	9,9
БССР	11,9	21,9	20,7	19,8	22,6	15,8	16,7	18,2
РБ	14,2	16,5	13,7	18,3	8,2	16,6	24,5	15,6
Не ведаю/Цяжка сказаць	9,1	19,0	18,3	25,7	18,4	10,7	2,9	14,6

У рэспандэнтаў як у цэлым па рэспубліцы, так і па асобных рэгіёнах, пераважаюць уяўленні пра тое, што вытокі беларускай дзяржаўнасці бяруць пачатак у далёкім мінулым. Пры гэтым розніца ў адказах паміж жыхарамі розных абласцей ёсць, і яна істотная. Так, напрыклад, у Гродзенскай і Брэсцкай абласцях удзельная вага прыхільнікаў «доўгай дзяржаўнасці» істотна перавышае сярэдня паказнікі. У Мінскай, Віцебскай і Магілёўскай абласцях, наадварот, удзельная вага рэспандэнтаў, якія падтрымліваюць «доўгую дзяржаўнасць», ніжэйшая за сярэдня ўзровень. Гэтыя лічбы сведчаць пра адметныя асаблівасці заходніх рэгіёнаў, насельніцтва якіх у найбольшай ступені падзяляе пункт гледжання пра тое, што першапачаткова Беларуская дзяржава існавала ў форме Полац-

кага і Тураўскага княстваў і/або ВКЛ. Прычым гэта ўпэўненая, выказаная на аснове пераканання пазіцыя. Пра гэта сведчыць тое, што ўдзельная вага рэспандэнтаў, якія не змаглі даць адказ, у Брэсцкай і Гродзенскай абласцях (як і ў горадзе Мінску) мінімальная на фоне адпаведных паказнікаў па іншых абласцях. Ва ўсіх рэгіёнах, за выняткам Віцебскай вобласці, з двух варыянтаў «доўгай дзяржаўнасці» рэспандэнты часцей выбіралі Вялікае Княства Літоўскае. У Віцебскім рэгіёне, наадварот, часцей за ўсё рабілі выбар на карысць Полацкага і Тураўскага княстваў (як вядома, сучасная Віцебская вобласць геаграфічна належала да тэрыторыі Полацкага княства). І гэта знак, які сведчыць пра тое, што, па-першае, «гістарычную памяць», у тым ліку ўяўленні пра вытокі нацыянальнай дзяржавы, фармуюць не толькі веды, але і суб'ектыўныя перавагі і прыхільнасці (у тым ліку краёвы патрыятызм). Па-другое, з вынікаў апытання вынікае, што весці сваю генеалогію з глыбіні стагоддзяў для сучаснага чалавека прэстыжна: законна прыпісваючы заслугі продкаў і сабе, ён адчувае сябе значнейшым і дужэйшым.

Што тычыцца варыянтаў «кароткай дзяржаўнасці», то ў кожным з рэгіёнаў іх адзначыла значна меншая колькасць апытаных. Тут адрозненне паміж Мінскам і заходнімі абласцямі, з аднаго боку, і ўсходнімі абласцямі, з іншага боку больш за ўсё прыкметнае па стаўленні да БССР. Рэспандэнты з Мінска, Брэсцкай і Гродзенскай абласцей радзей, чым рэспандэнты з іншых рэгіёнаў рэспублікі, адзначалі БССР як першую беларускую дзяржаву. Такім чынам, намі разгледжаны тры сацыяльна-дэмаграфічныя характарыстыкі: узрост, адукацыя, рэгіён пражывання. Дзве з іх — адукацыя і рэгіён пражывання — з'яўляюцца найбольш значнымі сацыяльна-дэмаграфічнымі фактарамі, якія дыферэнцыююць насельніцтва з пункту гледжання ягонага ацэнкі вытокаў нацыянальнай дзяржаўнасці. Гэтая выснова вынікае з таго, што каэфіцыент карэляцыі Крамера паміж выбарам варыянту адказу на пытанне сацыялагічнай анкеты аб вытоках дзяржаўнасці і а) адукацыяй, б) рэгіёнам пражывання статыстычна значны на ўзроўні значнасці 0,05 (тады як каэфіцыент карэляцыі з іншымі сацыяльна-дэмаграфічнымі характарыстыкамі, уключаючы ўзрост, такой значнасці не паказаў).

Арыентацыя на той ці іншы варыянт нацыянальнай дзяржаўнасці дыферэнцыяваная не толькі сацыяльна-дэмаграфічнымі фактарамі. Ніжэйпададзеныя табліцы дэманструюць, як звязана стаўленне да вытокаў беларускай дзяржаўнасці з стаўленнем да беларускай мовы і дзяржаўнай сімволікі.

Уяўленні аб вытоках беларускай дзяржаўнасці ў залежнасці ад выбару нацыянальнай сімволікі (%)

	Чырвона-зялёны сцяг і падноўлены герб БССР	Бел-чырвона-белы сцяг і герб «Пагоня»
Полацкае і Тураўскае княствы	23,9	36,3

ВКЛ	39,4	69,7
БНР	8,2	17,7
БССР	19,5	10,0
РБ	17,3	4,9
Не ведаю/Цяжка сказаць	14,6	5,2

Дадзеныя апытання паказваюць, што няма жорсткай і адназначнай сувязі паміж уяўленнямі аб вытоках беларускай дзяржаўнасці і выбарам нацыянальнай сімволікі. Іншымі словамі, калі рэспандэнт выбірае Вялікае Княства Літоўскае і адзначае ў апытальніку адпаведны варыянт адказу, гэта далёка не заўсёды азначае ягоную прыхільнасць да бел-чырвона-белага сцяга і герба «Пагоня», такі выбар можна зрабіць і захаваўшы вернасць афіцыйнай версіі сімволікі (глядзі першы слупок табліцы). Аднак калі рэспандэнт — прыхільнік бел-чырвона-белага сцяга і герба «Пагоня», то ён хутчэй за ўсё абярэ ВКЛ. Такая зваротная прычынная залежнасць выяўленая больш выразна (глядзі другі слупок табліцы). Для выяўлення стаўлення рэспандэнтаў да нацыянальнай мовы мы вылучылі два паказнікі: а) частата карыстання мовай; б) імідж нацыянальнай мовы.

Уяўленні аб вытоках беларускай дзяржаўнасці ў залежнасці ад частаты выкарыстання беларускай мовы (%)

	Зусім не карыстаюся	Рэдка	Часам	Часта	Стала
Полацкае і Тураўскае княствы	21,3	28,4	24,5	25,9	21,0
ВКЛ	32,0	47,2	52,0	49,4	51,2
БНР	6,8	8,2	12,9	15,3	10,3
БССР	22,1	16,9	15,3	21,0	11,3
РБ	8,9	16,6	17,6	22,0	18,6

Як бачым, сярод тых рэспандэнтаў, якія звязваюць узнікненне нацыянальнай дзяржаўнасці з ВКЛ, БНР і РБ, вышэйшы адсотак тых, хто часта і стала карыстаецца беларускай мовай, а ў сукупнасці прыхільнікаў БССР параўнальна болей тых, хто зусім не карыстаецца беларускай мовай.

Уяўленні аб вытоках дзяржаўнасці ў залежнасці ад іміджу беларускай мовы (%)

	Пытанне: Чым, на Ваш погляд, з'яўляецца беларуская мова?			
	Нацыянальным набыткам	Нацыянальным сімвалам	Адной з жывых еўрапейскіх моваў, якой трэба карыстацца сёння	Мовай, якая практычна не патрэбная ў сучасным жыцці
Полацкае і Тураўскае княствы	32,6	29,2	26,0	10,1
ВКЛ	51,2	49,6	55,4	41,1
БНР	12,2	13,4	18,9	8,9
БССР	15,4	16,6	13,7	21,9
РБ	14,4	18,0	18,9	11,9

У прынцыпе, значная частка рэспандэнтаў, незалежна ад таго, які варыянт беларускай дзяржаўнасці яны абіраюць, падтрымліваюць пункт гледжання, што беларуская мова з'яўляецца нацыянальным здабыткам, які трэба берагчы і паважаць, і нацыянальным сімвалам беларусаў. Рознагалосі назіраюцца ў пытанні аб выкарыстанні беларускай мовы. Прыхільнікі ВКЛ і асабліва БНР большасцю галасоў падтрымліваюць той пункт гледжання, што «беларуская мова з'яўляецца адной з еўрапейскіх жывых моваў, якой трэба карыстацца сёння». У меншай ступені, але таксама падтрымліваюць гэты пункт гледжання і прыхільнікі Полацкага і Тураўскага княстваў і РБ. Большая частка рэспандэнтаў, якія вядуць вытокі беларускай дзяржаўнасці ад БССР, наадварот,

часцей за ўсё выказваюцца за меркаванне, што беларуская мова «практычна не патрэбная ў сучасным жыцці».

Трэці індикатар стаўлення да беларускай мовы — устаноўка на выкарыстанне нацыянальнай мовы, альбо пашырэнне і інтэнсіфікацыя выкарыстання беларускай мовы альбо захаванне status quo (што фактычна азначае нязгоду з яе больш шырокім распаўсюджваннем і больш інтэнсіўным выкарыстаннем).

Уяўленні аб вытоках дзяржаўнасці ў залежнасці ад жадання шырэй і інтэнсіўней выкарыстоўваць беларускую мову (%)

	Пытанне: Ці хацелі б Вы.....					
	...мець магчымасць атрымліваць адукацыю на беларускай мове		...мець магчымасць афармляць дакументы па-беларуску		...мець магчымасць стала карыстацца беларускай мовай на працы	
	ТАК	НЕ	ТАК	НЕ	ТАК	НЕ
Полацкае і Тураўскае княствы	32,8	22,9	36,8	23,0	36,4	22,4
ВКЛ	63,9	40,6	65,0	41,0	61,4	40,5
БНР	14,0	8,5	19,1	7,5	19,0	7,2
БССР	13,8	20,0	17,1	18,6	10,8	20,1
РБ	14,4	15,0	16,2	14,6	15,0	15,3

Рэспандэнтам у апытальніку прапаноўвалася аданіць розныя варыянты інтэнсіфікацыі выкарыстання беларускай мовы: у культурным спажытку, у адукацыі, у дзелавой сферы. Адны варыянты, да прыкладу «глядзець фільмы і тэлеперадачы па-беларуску», прапануюць толькі разуменне мовы, пасіўнае валоданне ёй. Іншыя варыянты: атрымліваць адукацыю, афармляць дакументы па-беларуску, стала карыстацца мовай у сваёй прафесіі, на працы — прапануюць уменне гаварыць, пісаць, камунікаваць і г. д., то бок актыўнае веданне мовы. Устаноўка на пашырэнне актыўнага выкарыстання нацыянальнай мовы больш паказальная, бо яна характарызуе стаўленне рэспандэнта да мовы праз асабістую гатоўнасць выкарыстоўваць яе ў публічнай сферы.

Як вынікае з падазеных у табліцы дадзеных апытання, большая частка прыхільнікаў «доўгай дзяржаўнасці» даволі актыўна падтрымлівае больш шыро-

кае выкарыстанне нацыянальнай мовы ў адукацыі, справаводстве, прафесійнай дзейнасці. Найбольш рашучымі прыхільнікамі беларускай мовы, адметнымі на фоне іншых груп (у тым ліку на фоне прыхільнікаў «доўгай дзяржаўнасці») выступаюць тыя рэспандэнты, якія вядуць пачатак беларускай дзяржаўнасці ад БНР. Сярод іх удзельная вага рэспандэнтаў, якія выступаюць за паўсюдны пераход на беларускую мову, у сярэднім у два з паловай разы перавышае ўдзельную вагу тых, хто супраць гэтага.

Прыхільнікі беларускай дзяржаўнасці, якая бярэ свой пачатак ад БССР, наадварот, паслядоўна працівяцца пашырэнню і інтэнсіфікацыі выкарыстання беларускай мовы: ва ўсіх варыянтах пытання ўдзельная вага прыхільнікаў негатыўнага варыянту адказу перавышае ўдзельную вагу тых, хто адзначыў пазітыўны варыянт; а ў пытанні аб выкарыстанні беларускай мовы на працы нязгода перавышае згоду ў два разы.

Пазіцыю тых, хто звязвае беларускую дзяржаўнасць з утварэннем РБ, то бок мяркуе, што яна ўзнікла дваццаць гадоў таму, складана вызначыць: палова з іх падтрымлівае пашырэнне выкарыстання беларускай мовы ў публічнай сферы, другая палова супраць гэтага (як гаворыцца, «ні вашым, ні нашым»). Такую пазіцыю дакладней за ўсё можна было б ахарактарызаваць як «нявызначанасць» альбо нават «разгубленасць».

На падставе праведзенага апытання можна зрабіць выснову, што стаўленне да беларускай мовы і беларускай сімволікі звязанае з тым, як чалавек вырашае для сябе пытанне аб вытоках беларускай дзяржаўнасці. Аднак сувязь гэтая не заўсёды відавочная, адрозненні паміж групамі часцяком нязначныя. Тлумачыцца гэта тым, што як і прыхільнікі «доўгай дзяржаўнасці», так і прыхільнікі «кароткай дзяржаўнасці» неаднародныя з пункту гледжання матывацыі свайго выбару. Сярод прыхільнікаў кожнага з варыянтаў беларускай дзяржаўнасці ёсць рэспандэнты, якія зрабілі свой выбар на падставе перакананняў. У гэтым разе варыянт адказу аб вытоках беларускай дзяржаўнасці дапаўняецца іншымі, сугучнымі перакананнямі, каштоўнымі ўяўленнямі і паводзінамі. Другая частка рэспандэнтаў дала свой адказ, кіруючыся павярхоўнымі меркаваннямі. Для гэтай часткі апытаных уласцівыя супярэчнасці і непаслядоўнасць у поглядах і, адпаведна, у пытаннях на адказы.

Тым не менш можна паспрабаваць хаця б пункцірна акрэсліць сацыяльна-псіхалагічны партрэт кожнай з чатырох разгледжаных груп. Нагадаем: гэта а) прыхільнікі «доўгай беларускай дзяржаўнасці» (падтрымліваюць наратыў пра тое, што першай беларускай дзяржавай былі Полацкае і Тураўскае княствы і/альбо Вялікае Княства Літоўскае); б) прыхільнікі беларускай дзяржаўнасці, якая бярэ пачатак ад Беларускай Народнай Рэспублікі; в) прыхільнікі БССР, то бок беларускай дзяржаўнасці, якая сфармавалася дзякуючы ўтварэнню СССР; г) прыхільнікі РБ — беларускай дзяржаўнасці, якая ўзнікла з набыццём незалежнасці 20 гадоў таму.

Прыхільнікі «доўгай беларускай дзяржаўнасці» (падтрымліваюць наратыў пра тое, што першай беларускай дзяржавай былі Полацкае і Тураўскае княствы і/альбо Вялікае Княства Літоўскае) — людзі рознага веку, якія належаць як да малодшага і сярэдняга, так і да старэйшага пакалення. Сярод іх пераважаюць людзі з высокім узроўнем адукацыі, жыхары сталіцы рэспублікі і буйных гарадоў, заходніх рэгіёнаў Беларусі (Брэсцкай і Гродзенскай абласцей), перакананыя ў тым, што беларуская дзяржаўнасць сягае каранямі ў глыбокую старажытнасць, многія з якіх лічаць «сваім» нацыянальным сімвалам бел-чырвона-белы сцяг і герб «Пагоню» і падтрымліваюць больш інтэнсіўнае выкарыстанне беларускай мовы ў розных сферах грамадскага жыцця.

Досыць блізкая па арыентацыях да групы прыхільнікаў «доўгай дзяржаўнасці» група тых рэспандэнтаў, якія выводзяць беларускую дзяржаўнасць ад БНР, што ў прынцыпе можна лічыць інварыянтам «доўгай дзяржаўнасці» (БНР як мадэрнае аднаўленне перарванай дзяржаўнасці), але яна мае і свае адметнасці. Гэтая група колькасна ў пяць разоў меншая за групу прыхільнікаў «доўгай дзяржаўнасці» — усяго каля 10% ад выбаркі. Гэта людзі рознага веку, хутчэй з сярэднім (не вышэйшым) узроўнем адукацыі. Размеркаванне адказаў на пытанні аб нацыянальнай сімволіцы і беларускай мове блізкае да размеркавання адказаў на тыя ж пытанні ў групе прыхільнікаў «доўгай дзяржаўнасці», але іх адказы значна больш рэзкія, выразныя. Яны з *вялікай перавагай* абіраюць у якасці «свайго» нацыянальнага сімвала бел-чырвона-белы сцяг, герб «Пагоня», яны *катэгарычна* выступаюць за пашырэнне выкарыстання беларускай мовы. Яны адзначылі, што пачаткам беларускай дзяржаўнасці была БНР, але траціна з іх адзначыла таксама і Полацкае і Тураўскае княства, і яшчэ траціна адзначыла таксама і ВКЛ. Калі сыходзіць з іх логікі, падкрэсліць значнасць БНР, з іх пункту гледжання, *больш важна*, чым, напрыклад, прызнаць першыняство ВКЛ у станаўленні традыцыі беларускай дзяржаўнасці (адыгрываюць сваю ролю ўстаноўкі, перакананні, каштоўнасця арыентацыі, якія для фармавання гістарычнай памяці не менш значныя за факты).

Такім чынам, пры ўсёй падобнасці пазіцыяў да мовы і нацыянальнай сімволікі ў дзвюх вышэйапісаных групах, яны прынцыпова адрозніваюцца тым, што выбар «доўгай беларускай дзяржаўнасці» (першая група) матываваны меркаваннямі культурнага характару, а выбар БНР (другая група) матываваны палітычна, то бок абумоўлены хутчэй фактарамі палітычнага характару.

Рэспандэнты, арыентаваныя на БССР, уяўляюць з сябе супрацьлегласць дзвюм вышэйапісаным групам. Прызнанне БССР у якасці першай беларускай дзяржавы карэлюе з выражанай савецкай ідэнтычнасцю дадзенай групы: на пытанне сацыялагічнай анкеты «Кім Вы сябе ўсведамляеце перш за ўсё?» — 40% з іх адказалі, што ўсведамляюць сябе савецкімі людзьмі ў вялікай і максімальнай ступені і яшчэ 22% адказалі, што ўсведамляюць сябе савецкімі людзьмі ў сярэдняй ступені.

Прыхільнікі БССР — гэта найперш людзі старэйшага, а таксама сярэдняга веку, з невысокім узроўнем адукацыі.

Прадстаўнікоў гэтай групы менш за ўсё ў сталіцы і адносна больш у Мінскай, Віцебскай і Гомельскай абласцях.

Большасць сярод прыхільнікаў БССР успрымае як «сваю» дзяржаўную сімваліку сучаснай беларускай дзяржавы і не прызнае ніякіх ранейшых дзяржаўных утварэнняў на тэрыторыі Беларусі, ці то Полацкага і Тураўскага княстваў, ці то ВКЛ з БНР. Яны ў большай ступені, чым іншыя групы, схільныя лічыць, што беларуская мова не патрэбная ў сучасным жыцці і збольшага не падтрымліваюць пашырэнне выкарыстання беларускай мовы ў адукацыі, афармленні дакументаў, дзелавым жыцці.

І, урэшце, *прыхільнікі Рэспублікі Беларусь* — рэспандэнты, якія лічаць, што беларуская дзяржаўнасць упершыню ўзнікла з абвешчэннем незалежнасці ў 1991 годзе — уяўляюць з сябе найбольш нявызначаную групу. Пэўную колькасную перавагу ў гэтай групе маюць рэспандэнты маладога ўзросту (да 35 гадоў) з сярэдняй і прафесійна-тэхнічнай адукацыяй. Тое, што гэтыя з усіх прапанаваных варыянтаў выбралі самае апошняе, нядаўняе дзяржаўнае ўтварэнне, як бы абстрагаваўшыся ад ягонай генеалогіі, можа быць індыкатарам таго, што яны камфортна адчуваюць сябе ў свеце, які «можна памацаць» і цалкам вытлумачыць дзеяннем бачных, эмпірычна даступных фактараў. Аднак недацэнка глыбінных вытокаў прыводзіць да нявызначанасці, хісткасці іх пазіцыі. Гэта выяўляецца, у прыватнасці, у іх стаўленні да нацыянальнай мовы: сярод прыхільнікаў РБ пераважае імідж беларускай мовы як адной з жывых еўрапейскіх моваў, якой трэба карыстацца сёння. Пры гэтым яны не выказаліся з пэўнасцю, ці падтрымліваюць яны больш шырокае і інтэнсіўнае выкарыстанне беларускай мовы ў публічнай сферы.

Высновы

Можна па-рознаму зараз ставіцца да нацыянальнай гістарыяграфіі. У заходняй сацыяльна-гуманітарнай ведзе цяпер пануе пераважна крытычнае стаўленне, напоўненае дэканструктывісцкім пафасам. Так, на думку Патрыка Гіры, нацыянальная гістарыяграфія

ператварыла наша разуменне мінулага ў таксічны сметнік, напоўнены атрутай этнічнага нацыяналізму, і гэтая атрута глыбока пранікла ў масавую свядомасць. Ачышчэнне гэтага сметніку — найбольш страшная задача для сучасных гісторыкаў⁶⁵.

⁶⁵ Geary Patrick J. The Myth of Nations. Medieval Origins of Europe. — Princeton: Princeton University Press, 2002. P. 15.

Але на нашу думку, асноўныя пастулаты нацыянальнай гістарыяграфіі варта разглядаць у кантэксце іх узнікнення: у такім разе, ідэя старажытнай нацыянальнай дзяржаўнасці набывае адмысловае значэнне ў рамках характэрнага для XIX стагоддзя проціпастаўлення «гістарычных» і «негістарычных» нацый. Аднак, выбудоўванне доўгай генеалогіі нацыянальнай дзяржаўнасці выконвала важную функцыю легітымацыі для нацыянальных рухаў. Натуральна, мы цяпер жывём у змененым свеце, але нацыянальныя дзяржавы працягваюць існаваць, таму захоўваецца і патрэба ў захаванні агульнай салідарнасці і калектыўнай ідэнтычнасці, адсюль па-ранейшаму існуе патрэба ў нацыянальнай гістарыяграфіі. Дэканструктывісцкі запал пакуль што нараджае свае фантомы «ўніверсальных правоў чалавека» ці «касмапалітычнай ідэнтычнасці», якія пакуль не ствараюць жыццяздатнай альтэрнатывы нацыянальнаму ўпарадкаванню свету.

Калі ж вярнуцца да нашага беларускага выпадку, то відавочна, што само пытанне вытокаў нацыянальнай дзяржаўнасці патрапіла ў эпіцэнтр ідэалагічнай і палітычнай барацьбы, і было непасрэдна звязана з праблемай нацыянальнага самавызначэння беларусаў. З другой паловы XIX стагоддзя можна казаць пра існаванне і канкурэнтнае супрацьстаянне двух гістарычных наратываў: *русацэнтрычнага*, які выводзіць гісторыю беларусаў з «агульнаславянскага» асяродка Кіеўскай Русі і негатыўна ацэньвае ролю ВКЛ, і *нацыянальнага*, дзе вытокі дзяржаўнасці выводзяцца да Полацкага княства, а эпоха ВКЛ разглядаецца як «залаты век» беларускай гісторыі. Гэтыя наратывы змяняюцца ў розныя гістарычныя перыяды (імперскі, савецкі, незалежнай Беларусі), але ў любы пазнейшы час яны досыць устойлівыя і дагэтуль вызначаюць асноўныя лініі інтэрпрэтацыі гісторыі Беларусі.

На матэрыяле прыкладных сацыялагічных даследаванняў можна прасачыць, наколькі гэтыя наратывы з'яўляюцца вызначальнымі для калектыўных уяўленняў пра мінулае жыхароў краіны. На падставе сацыялагічнага даследавання, праведзенага лабараторыяй «Новак» у 2012 г., мы прапануем вылучыць чатыры тыпы ўяўленняў пра нацыянальнае мінулае: 1) ідэалагічны выбар «доўгай генеалогіі», заснаваны на свядомым прыняцці нацыянальнага наратыву, з ім злучаюцца досыць цвёрдыя пазіцыі (выбар у якасці сімвалікі бел-чырвона-белага сцяга і «Пагоні», прыхільнасць да максімальнага пашырэння сферы выкарыстання беларускай мовы); 2) эмпатычны выбар «доўгай генеалогіі», для якога характэрна памяркоўна пазітыўнае стаўленне да нацыянальнай гісторыі і беларускай мовы, станоўчае ўспрыняцце беларускасці, злучанае разам з адсутнасцю ўласнай актывісцкай пазіцыі; 3) ідэалагічны выбар «кароткай генеалогіі», для якога характэрна і рэзкае непрыманне сферы пашырэння беларускай мовы, і прыняцце савецкай ідэнтычнасці; 4) выбар «кароткай генеалогіі», заснаваны на вузкім гарызонце гістарычных ведаў, абмежаваным межамі штодзённасці (такія пазіцыя характарызуецца нявыяўленасцю пазіцый па праблематычных пытаннях і слабой, расплывістай ідэнтычнасцю). На падставе сацыялагічных дадзеных можна смела сцвярджаць, што пры даволі слабой укараэннасці ў ма-

савай свядомасці беларусаў цвёрдых ідэалагічных поглядаў, у цэлым пераважае тэндэнцыя «мяккай» ухвалы «доўгай генеалогіі» нацыянальнай дзяржаўнасці. Яна паступова пашыраецца сярод насельніцтва, і калі ўлічваць, што група прыхільнікаў «кароткай дзяржаўнасці» — гэта пераважна людзі старэйшага ўзросту з невысокім узроўнем адукацыі, то ў перспектыве са зменаю пакаленняў гэты зрух да «доўгай дзяржаўнасці» будзе працягвацца.

Але відавочна, што прыхільнасць да выбару старажытнай версіі беларускай дзяржаўнасці не зусім адпавядае жорсткай версіі этнанацыяналізму, якая базуюцца ў сваёй гістарыясофіі менавіта на такім бачанні мінуўшчыны. Сярод насельніцтва Беларусі выбар «доўгай генеалогіі» нацыянальнай дзяржаўнасці спалучаецца і з прыняццем сучаснай беларускай сімволікі, і з пасіўным стаўленнем да пашырэння ўжытку беларускай мовы. У такім выглядзе «доўгая генеалогія» выглядае прыдатнай і для беларускай улады, паколькі не супярэчыць тым пазіцыям, якія распаўсюджваюцца праз праект беларускай дзяржаўнай ідэалогіі. Таму нават пры паступовым сыходзе савецкага пакалення і адсутнасці ўстойлівай базы для падтрымкі русацэнтрызму, шанцы на пашырэнне радыкальнай версіі моўна-этнічнага нацыяналізму досыць абмежаваныя. Больш верагодным выглядае распаўсюджванне памяркоўнай і досыць пасіўнай версіі беларускай ідэнтычнасці.

Трэба адзначыць, што вынікі сацыялагічнага даследавання прама пацвярджаюць тую сувязь паміж мовай, гістарычнай памяццю і ідэнтычнасцю, якую сцвярджалі нацыянальныя прарокі, і якую зараз спрабуюць намацаць вучоныя. Выбар версіі беларускай мінуўшчыны і сапраўды мае ўстойлівыя карэляцыі з выбарам нацыянальнай сімволікі, стаўленнем да савецкай ідэнтычнасці і моўнымі прыхільнасцямі.